

in Occidentem redeundi facta potestate, facultas ei A data sit hoc apud suos longe facilius atque liberius per se præstandi, quod per hunc librum facere proposuerat.

XV. *Non est imperfectus, sed a manu peregrina auctus.* — Rursum Erasini opinioni, qua hunc librum imperfectum existimavit, subscribere quotquot post eum Hilarii Opera ediderunt. Nobis contra non modo integer et absolutus, sed et ab aliena manu ex libris de Trinitate non mediocriter auctus apparet; eorum forsitan opera, qui ex variis eorumdem librorum centonibus libros de Patris et Filii unitate, necnon de essentia Patris et Filii contexerunt. Hæc accessio antiqua quidem est, cum etiam in ms. Colbertino ab annis circiter 600 exarato, et Martiniano qui hunc B antiquitate superat, necnon in aliis septem existet; ab auctore tamen minime prodiisse facile iudicatur, tum quia fragmentis constat inter se omnino dissolutis,

tum quia tota abest a laudato S. Petri codice omnium longe veterrimo.

XVI. *Synopsis.* — Totum hoc opus in sex partes distribui commode potest. Prima orationis tam vehementis rationes præmittit. Perstringit secunda persecutionem, quam Constantius a concilio Arelatensi usque ad Ariuinense, sive blanditiis ac simulatione ovem se mentiens, sive minis ac supplicii lupum agens excitavit. Gesta Seleuciensis synodi tertia attingit. Concilii ejusdem fidem, qua *Filium Patri secundum Scripturas similem* definierat, dictumque Constantii, *Nolo quæ non scripta sunt dici*: Sigillat quarta atque confutat, Filii et Patris demonstrans æqualitatem. Quinta Arianorum ipsiusque Constantii in fide inconstantiam repræsentat. Postrema denique, si tamen libri hujus pars dici potest, quæ licet Hilarii verbis constet, a peregrina tamen manu adtexta est, Patris naturam et æternam Filii nativitatem humani ingenii vires superare declarat.

561-562

SANCTI HILARII CONTRA CONSTANTIUM IMPERATOREM

LIBER UNUS.

(SCRIPTUS ANNO 360.)

1. *Exhortatio ad certandum pro fide.* — Tempus est loquendi: quia jam præterit tempus tacendi. Christus expectetur: quia (a) obtinuit antichristus. Clament pastores: quia mercenarii fugerunt. Ponamus animas pro ovibus: quia fures introierunt, et leo sæviens circuit. Ad martyrium per has voces exeamus, quia angelus satanæ transfiguravit se in Angelum lucis. Intremus per januam: quia nemo vadit ad Patrem nisi per Filium (Joan. xiv, 6). Manifestentur in pace sua pseudoprophætæ: quia in hæresi et schismate manifestabuntur probati. Sustineatur tribulatio, qualis non fuit a constitutione mundi: sed intelligantur breviandi dies propter electos Dei (Matth. xxiv, 22). Impleta est prophetia, dicens: *Erit tempus, quando sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coacerabunt sibi magistros scalpentis aures: et a veritate quidem auditum avertent, ad fabulas autem convertentur* (II Tim. iv, 5); sed expectetur promissio protestantis, *Beati estis, cum vos maledicent, et persequentur, et dicent omne malum adversum vos propter justitiam. Gaudete et exsul-*

tate, quoniam merces vestra copiosa est in cælo. Sic enim persecuti sunt et prophetas qui erant ante vos (Matth. v, 11, 12). Stemus ante iudices et potestates pro Christi nomine: quia beatus est qui usque in finem perseveraverit (Matth. x, 22). Non timeamus eum qui potest corpus occidere, animam autem non potest: sed timeamus eum, qui potest corpus et animam occidere in gehennam (Ibid., 28). Nec solliciti de nobis simus: quia capilli capitis nostri numerati sunt (Ibid., 30). Et per Spiritum sanctum sequamur veritatem: ne per spiritum erroris credamus mendacio. Et commoriamur Christo, ut Christo conregnemus. Uterius enim tacere, diffidentiae signum est, non modestiæ ratio, quia non minus periculi est semper tacuisse, quam numquam.

2. *Ut Hilarius in tuenda fide semper paci studuerit. Ut modestiam cum adversariis servavit.* — Ego, Fratres, ut mihi omnes, qui me vel audiunt vel familiaritate cognitum habent, testes sunt, gravissimum fidei periculum longe antea prævidens, post sanctorum virorum exsilia (b) Paulini, Eusebii, Luciferi, Dio-

(a) In tribus mss. obtinuit. Rectius in aliis, obtinuit, supple, Imperium, aut quid simile. Constantium antichristi præcursorem coram vocare non trepidarunt Romanæ Ecclesiæ legati. Cum te, ait ad ipsummet Lucifer lib.: pro Athanasio, urgeremus nos legati beati Ecclesiæ, sectam damnandam Arii, et illam dixisti magis esse catholicam; prænuntiavimus te antichristi fuisse præcursorem.

(b) Paulinum ab Arelatensi synodo anno 353 desinentem e sua sede pulsum esse constat tum ex libello ad Constantium, n. 8, tum maxime ex Fragmento 1,

n. 6; Luciferum autem, Ensebium ac Dionysium a Mediolanensi an. 355. Neque ignoravit Athanasius quid utraque illa synodo gestum sit, de quibus scribit ad Solitarios, pag. 82v: *Cum autem esset (Imperator) Arelate et Mediolani, omnia pro hæreticorum adhortatu suggestionequè faciebat: vel potius illi ipsi agebant insultabantque in omnes Cæsaris potestate succincti.* Quia tamen ille, Apolog. pag. 692, quemadmodum hic noster Hilarius, Paulini exsilium una cum exsiliis Eusebii, Luciferi ac Dionysii memorat; factum est ut Socrates, lib. II, cap. 56, et Rufinus, lib. I

nyssii, quinto abhinc anno, a Saturnini et Ursacii et Valentis communione me cum Gallicanis episcopis separavi, indulta cæteris consortibus eorum respiscendi facultate: ut nec pacis abesset voluntas, et principallium inborborum foetida, et in corruptionem totius corporis membra (a) proficientia desecarentur; si tamen hoc ipsum beatissimis confessoribus Christi editum decretum (b) tum a nobis manere placuisset.

563 (c) Qui postea per factionem eorum pseudoapostolorum ad Biterrensem synodum compulsus, eognitionem (d) demonstrandæ hujus hæreseos (e) obtuli. Sed hi timentes publicæ conscientiæ, audire ingesta a me noluerunt: putantes se innocentiam suam Christo posse mentiri, si volentes nescirent, quod gesturi postmodum essent scientes. Atque exinde toto hoc tempore in exsilio detentus, neque decedendum mihi esse de Christi confessione decrevi, neque honestam aliquam ac probabilem in eundem unitatis rationem statui respuendam. Denique extrinse nihil (f) in tempora maledictum, nihil in eam, quæ tum se Christi ecclesiam mentiebatur, nunc autem antichristi est synagoga, famosum ac dignum ipsorum impietate scripsi, aut locutus sum: neque interim criminis loco duxi, quemquam aut cum his

Hist. Eccl. c. 49, Paulinum cum cæteris ab una synodo Mediolan. in exsiliu trusum esse existimant. Imo his addit Rufinus Hilarium atque Rodanum: qui a Sulpicio Severo pariter superioribus adiunguntur. Unde Blondellus Hilarium anno 354 relegatum scribit. At hos omnes exsilio conjunxit, non tempus, sed causa una, Athanasii scilicet ac fidei Nicænæ defensionis.

(a) Apud. Par., *proficienda*. In codice Vat. bas., *proficientia*. In Colb. et Martin., *proficientia*. Malumus cum aliis, *proficientia*. Namque ut in bonam, ita et in malam partem Hilario familiare est verbum *proficere*. Quam scierit inter lepram et lepram, inter seductos ac seductores Arianos dijudicare, hoc loco probat; quamvis Erasmo aliter scribere placuerit.

(b) Septem mss. edita decreta tum. Alii duo editum decretum, sine particula tum. Decreti hujus condendi Hilarium auctorem præcipuum existisse valde probabile est. In hunc locum haud dubie respicit Facundus Hermian. epist. ad Moecianum, ubi cum iis, qui Calchedonense concilium impugnabant, communionem non in eundem esse contendens, ait: *Hoc cum suis collegis Hilarius fecit, qui nullo adhuc in præjudicium Nicæni concilii procedente decreto, cum prima contrariorum molimina præsumpsissent, propeverunt ab eorum se communione divideri*. Phusculum tamen ei attribuit. Non enim omnia morbida membra desecat, sed in corruptionem totius corporis proficientia, tres scilicet. episcopos dumtaxat: neque hoc statim post primæ eorum molimina; sed postquam Mediolanensi synodo prosecuti sunt, quod Arelatensi primū tentarant. Etsi latet an hoc decretum confirmarint sancti confessores, certe non aliam regulam secuti sunt, qui an. 362 Alexandria congregati, uti narrat Rufinus, lib. 1, cap. 28, sanxerunt, ut tantum perfidie auctoribus amputatis, reliquis sacerdotibus daretur optio, si forte velint, abjurato errore perfidie, ad fidem patrum statutaque converti. Deinde, uti loquitur Hieronymus, Dial. Contra Lucif., assensus est huic sententiæ Occidens, et per tam necessarium consilium salutæ faucibus mundus ereptus est. Ita Innocentius papa patres concilii Mileviani regulæ eidem adhærentes confirmat his verbis: *Ut durum arbitror contritentiam præstare peccantibus: ita impium iudico manum negare conversis*. Ea quoque Leoné teste, epist.

A colloqui, aut suspensa licet communionis societate, orationis domum adire, aut paci optanda sperare; dum erroris indulgentiam, ab antichristo ad Christum (g) recursum, per pœnitentiam præparatemus (Vid. l. de Synod. n. 4 et 8).

3. *Quod jam dicturus est, non est impatientiæ, sed libertatis christianæ*. — Si quis igitur prudens rationem silentii mei percipit, profecto me usque nunc recentis injuriæ acerbiter moderatum, nunc demum fideli in Christo libertate (h) testante, non aliquo vitio humanæ perturbationis, ad hæc scribenda arguet incitatum. Neque enim immature loquar, qui diu tacui, nec sine modestia tacui, qui aliquando jam loquor: neque injuriam queror, qui dissimulavi recentem, et qui, ne quid ex causa mea loqui existimarer, (i) tantum adhibui ad silentium temporis. Nunc mihi non alia ad dicendum causa, quam Christi est: cui **564** et hoc debui, quod usque nunc tacui; et (supple, cui) ex reliquo me intelligo debere, non taceam.

4. *Persecutorum optat tempora*. — Atque utinam illud potius, omnipotens Deus et universorum creator, sed et unius Domini nostri Jesu Christi pater, ætati meæ et tempori præstitisset, ut hoc confessio-

nunc cxxv ad Leonem c. 1, in Calchedonensi concilio servata est moderatio, ut rebellibus tantum ac pertinacibus ab Ecclesiæ unitate rejectis, nulli correcto venia negaretur. Quod Leo ipse approbat, epist. alias xxxix, nunc lxx: *quia devotionis utrumque est christianæ, ut et pertinaces veritas justa coerceat, et conversos charitas non repellat*.

(c) Editi, quibus postea: mox Bæd., Er., Mir. et Lips., ad Biterrensem synodum compulsis; Par., ad Betherensem synodum compulsis: emendantur ex mss. e quibus soli Martin. et Colb. habent, a Byterensi synodo compulsus: minus vere. Hilarius hic paucis perstringit qui ad Biterrensem synodum an. 356 venerit, tum quid in ea gesserit, ac tandem ob quid ex ea in exsiliu pulsus sit.

(d) Verbum demonstrandæ, ab Erasmo primum expunctum, restituumus ex Bæd. et mss.

(e) Martinianum exemplar cum Colb., *audientibus obtuli*. Sed hi timentes propriæ conscientiæ pondus, audire, etc. Magis placet cum aliis, *timentes publicæ conscientiæ*, supple, *manifesti fieri*. Hunc suum timorem jam ab anno superiore prodiderant; verentes enim populi iudicium e Dominico ad palatium transierunt, uti legimus lib. 1 ad Constantium n. 8, cum contra Hilarius nihil magis in votis haberet. Hoc Biterrensis nondum exsul, hoc exsul Constantiensi enixe rogavit, ut de fide sub publica conscientia disserendi facultas sibi daretur. Quod Ariani constanter reformidantes, cum post primam petitionem in exsiliu, post alteram in patriam miserunt.

(f) Bæd., Er. et Mir. cum mss., in tempore. Tum ex his duo, *maledicum*. His verbis se præstitisse significat, quod lib. x de Trinit. n. 4 proposuerat, ubi ait: *De temporibus non queremur*, etc.

(g) Editi, *recurrentium*: obnitentibus omnibus mss. quibus fævet illud cap. 2 in Matth., n. 2, ubi per pœnitentiam reditus ab errore et recursum a crimine esse dicitur. Tum quatuor mss. *præparemus*: alii duo, *præparamus*.

(h) In mss. Colb. et Martin., *libertate statem*: quod Bandinus ac Latinius legendum esse conjectarunt.

(i) Apud Lips. et Par., *tamen adhibui ad silentium tempus*. Rectius aliis in libris, *tantum... temporis*, scilicet quadricentium, quod jam in exsilio exegerat.

nis meae in te atque in unigenitum tuum ministerium A Neronianis, Decianisve temporibus explessem! Nec ego, per misericordiam Domini et Dei filii tui Jesu Christi calens (a) Spiritu sancto, equuleum metuissem, qui desectum Esaiam scissem, nec ignes timuissem, inter quos Hebræos pueros cantasse meminisse: nec crucem et fragmenta crurum meorum (b) vitassem, postquam in paradisum translatum latronem recorderar: nec profundum maris et Pontici ætus absorbentem rheumam trepidassem, cum per Jonam et Paulum docuisses fidelibus esse in mari vitam. Adversus enim absolutos hostes tuos felix mihi illud certamen fuisset; quia nec dubium relinquere, quin persecutores essent, qui ad negandum te poenis, ferro, igni compellerent: neque ad testificandum plus tibi nos, quam mortes nostras fieret impendere. Pugnaremus enim palam et cum fiducia contra negantes, contra torquentes, contra jugulantes: et nos populi tui, tamquam duces suos, ad confessionis religionem intelligentia persecutionis publicæ comitarentur.

5. *Constantii persecutio qualis.* — At nunc pugnamus contra persecutorem fallentem, contra hostem (c) blandientem, contra Constantium antichristum: qui non dorsa cædit, sed ventrem palpat; non proscribit ad vitam, sed (d) dilatat in mortem; 565 non trudit carcere ad libertatem, sed intra palatium honorat (e) ad servitutem; non latera vexat, sed cor occupat; non caput gladio desecat, sed animam auro occidit; non ignes publice minatur, sed gehennam

(a) Auctoritate ms. Martin. adiecitms *Spiritu sancto*. Hic Hilarii locus cum simili Chrysostomi epist. cxxv Cyriaco conferendus.

(b) Martii. et Colb. mss., *crurium meorum formidussem*: et infra *undam*, pro *rheumam*. Non obscure hic significat Hilarius, id Martyribus proxime post mortem donari, quod latroni concessum est. Atque paradisum ei datum vocat in psal. cxli, n. 6, *sortem et regnum hæreditatis suæ*, id est, Christi; et lib. x de Trin. n. 34, *consummatæ beatitudinis delicias*. Nec proinde dubitasse videtur, cœlestem beatitudinem Martyribus non differri.

(c) Falsas illas Constantii blanditias Lucifer, lib. Moriendum pro Dei filio, pariter arguit his verbis: *In hoc vero aequalissimus iudicaria, quod sub specie dilectionis et consulere cupiens, ad nos blandiaris dejectendos*. Sic Athanasius, ad Solit. p. 838, narrat Osim a Constantio devictum *nunc quidem blandiente, patrenque eam appellante, nunc interminante et relegatos enumerante, etc.*

(d) Multas hæc arte delusos esse testificatur Liberius apud Theodoretum, lib. ii Hist. Eccl. e. 16, dum ait: *Quicumque non diligunt gloriam Dei, si tua munera antepones, eum, quem ipsi non viderant nec judicaverant, condemnarunt*. In his Potamius, ut Faustinus et Marcellinus lib. ad Imp. aiunt: *primum quidem fidem catholicam vindicans, postea vero præmio fundi faculis, quem habere concupierat, fidem prævaricatus est*. Tales vocat Gregorius Naz., Or. xxi, *auri magis quam Christi amantes, φιλοχρυσῶν ἢ φιλοχριστῶν*: additque Constantium bona pauperum in malos illos usus insumpsiisse. Quamquam in mss. Colb. et Martin. desideratur, *non proscribit ad vitam, sed dilatat in mortem*: neque hoc vere diceretur, si proscripio solum exsilium, non etiam honorum et capitis multam sonaret: plurimos enim exsilio jam punierat. Vel certe hic exhibetur Con-

privatim accendit. Non contendit, ne vincatur; sed adulatur, ut dominetur. Christum confitetur, ut neget; (f) unitatem procurat, ne pax sit; hæreses (g) comprimit, ne christiani sint; sacerdotes honorat, ne episcopi sint; (h) ecclesiæ tecta struit, ut fidem destruat. Te in verbis, te in ore circumfert; et omnia omnino agit, ne tu (i) Deus ita, ut pater, esse crederis.

6. *Hilarius a maledicti suspitione se purgat.* — Cesset itaque maledictorum opinio, et mendacii suspicio. Veritatis enim ministros decet vera proferre. Si falsa dicimus, infamis sit sermo (j) maledicus: si vero universa hæc manifesta esse ostendimus, non sumus extra apostolicam libertatem et modestiam post longum hæc silentium arguentes. Sed temerarium me forte quisquam putabit, quia dicam Constantium antichristum esse. Quisquis (h) petulantiam istud magis quam constantiam iudicabit, relegat primum Joannem dixisse ad Herodem, *Non tibi licet facere istud* (Marc. vi, 18): sciat a Martyre esse dictum regi Antiocho, *Tu quidem iniquus de præsentis vita nos perdis, sed Rex mundi defunctos nos pro suis legibus (l) in æternam vitam in resurrectione suscitabit* (II Mach. vii, 9): et rursus beata fidelique voce alium increpasse, *Potestatem, inquit, inter homines habens, cum sis corruptibilis factis quod vis: non autem putare genus nostrum 566 a Deo esse derelictum. Patienter sustine, et vide magna potestas ipsius qualiter te et semen tuum torquet* (Ibid., 16, 17). Et quidem ita pueri. At vero summa nihil minus perfectis et

stantius, qualis videri affectabat. Nam licet Lucifer, lib. Mor. pro Dei filio, de ipso scribat: *Spolias, proscribis, mactas gladio*, etc., postea tamen subjicit: *Qui in innocentes tam rabide sævis, Christianum te, piuum, prudentem atque justum videri posse censes.*

(e) Vat. bas. alique duo mss. *onerat*: quod notamus, quia infra legere est, *sacerdotes honorat*.

(f) Hanc saltem obtinebat. Ipsa Constantii in Concilio Mediolanensi an. 355, verba refert Lucifer, lib. De non conven. cum hæret.: *Dixisti, Pacem volo firmari in meo Imperio, cupiens violare in nobis pacem dominicam, scindere desiderans Dei populum*, etc. Rursum post pauca, *Nobis dicebas, Pacem volo fieri*: et circa initium, *Dixisti nos fuisse atque esse inimicos pacis, hostes unitatis, adversarios etiam fraternæ charitatis*.

(g) Photini videlicet, uti declaratur infra, num. 23: *Omnem rursus adversum Photinum Sirmium catholicæ doctrinæ tuæ commoves curam*.

(h) Ita et Lucifer, lib. i pro Athanasio, Imperatorem alloquitur: *quod cum sis memorias Martyrum instaurans, tamen servorum unius Ath Del cruorem fundas*. Et Theodoretus, lib. iii Hist. Eccl. c. 12, testis est, Constantium splendidis ac magnificis vasis templa ditasse.

(i) In vulgatis et aliquot mss. *ne tu ut Deus, ita pater*. Præferimus cum Vat. bas., Martin., Colb. et Carn., *ne tu Deus ita, ut Pater*, supple, *est Deus*: ut ad Christum referatur, *Te in ore*, etc., ejus divinitatem paternæ inæqualem Constantius inducere velle reprehenditur.

(j) Exemplar Vat. bas., *maledicens*.

(k) In ms. Carnut., *petulantia istud magis quam constantia dicit*.

(l) Colbertinus codex cum Martin., *in æternam vitam resurrectionem suscitabit*. Græce, *εἰς αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς ἀπᾶς ἀνεσθῆσει*.

beatis viris locuta est, dicens: *Tu vero, qui inventor omnium malitiarum factus es in Hebræos, non effugies manum Dei. Si enim nobis (a) rivis propter increpationem et correptionem Dominus modicum iratus est, sed iterum (b) reconciliabitur servis suis (Ibid., 31 et seq.).* Non est istud temeritas, sed fides; neque inconsideratio, sed ratio; neque furor, sed fiducia.

7. *Constantius Neroni, Decio, etc., confertur.*—Proclamo tibi, Constanti, quod Neroni locuturus fuisset, quod ex me Decius et Maximianus audirent: Contra Deum pugnas, contra Ecclesiam sævis, sanctos persequeris, prædicatores Christi odis, religionem tollis, tyrannus (c) non jam humanorum, sed divinarum es. Hæc tibi a me atque illis socia atque communia sunt: at vero nunc propria tua accipe. Christianum te mentiris, Christi novus hostis es: antichristum prævenis, et arcanorum mysteria ejus operaris. Condis (d) fides, contra fidem vivens. Doctor profano-

(a) Silvæ majoris ms., unus. Colb., nunc. Magis placeret, vivus vel vivens, juxta græcum verbum ζῶν.
(b) In excusis, recordabitur. Rectius mss. Colb. et Martin., reconciliabitur: consentiente græco, καταλαγίσσεται.

(c) Hoc est, non jam humanarum, sed divinarum rerum tyrannus es. Hæc a me dicta, tibi atque illis socia et communia sunt. Unde hic non notantur quæcumque haec dicta sunt (nam Constantii maxime sunt propria quæ ante hunc numerum 7 continentur), sed quæ Hilarius Neroni ac Decio se proclamaturum fuisse proxime testificatus est.

(d) Editi, condis fidem. Concinnius ms. Vat. bas. cum aliquot aliis, condis fides numero plures, et perinde falsas: contra fidem vivens, eam scilicet quæ una et vera est, nec animo nec moribus tenens. Fides illas intelligit, frequentes fidei expositiones Constantio præsentis, vel favente scriptas; aut etiam libros illos, de quibus Lucifer de non parcendo in Deum delinquentibus: *Quantum enim apud te est, tradidisti eum (Christum), de quo et libros scriptos dedisti, et prædicatores benigni voti in omni loco constituisti: et sub initium ejusdem libri: Convincent te libelli recitati a te, ac dati Romæ episcopis etiam catholicis, ad hoc videlicet, ut in omni loco tua roborari possent blasphemia.* Unde cum lib. II pro Athanasio eum legisperitum velle videri, et lib. Mor. pro Dei filio, cum sese peritum arbitrari et dictorum designatum numerum habere memoret; non negat subinde, quin sermo illius sit politus, ornatus, qui etiam dici mereatur disertus ac dulcis per artem quæsitus. Quibus illustrantur proxima Hilarii verba, *Doctor profanorum es.*

(e) In omnibus inss. *episcopatus tuos.* Tum in plerisque, *donans.* Et hic Lucifer audiendus, lib. De non parcendo in Deum delinq.: *Transfiguratus es in Apostolos Christi, qui tamquam vere ad te omnis cura Ecclesiæ pertineat, sic sollicitus videlicet ne quis alicubi catholicus præsit Ecclesiæ episcopus... tollis episcopos catholicos, ordinas hæreticos. Cui, inquit lib. Mor. pro Dei filio, crebro sunt acclamantes Ariani dogmatis tui episcopi, Episcoporum te esse episcoporum.* De hac honorum episcoporum in malos demutatione videndus quoque Athanasius ad Solit. p. 858, quo spectat illud ejusdem pag. 860: *Quinquaginta sedium episcopos cum satellitio militari ad invitos populos submittis, etc.* Forte etiam Hilarius hic respiciat immutationem episcoporum constantinop. synodo proxime factam, de qua infra, num. 15.

(f) Colb. ms. ad errorem.

(g) Martinianum exemplar, blanditiis religas. Tum Colbertinum, factor instigas. Non displiceret, blandus elicis, factor instigas. Hic tanguntur dissensiones Se-

rum es, indoctus piorum (e) episcopatus tuis donas, bonos malis demutas. Sacerdotes custodiae mandas, exercitus tuos (f) ad terrorem Ecclesiæ disponis, synodos contrahis, et Occidentalium fidem ad impietatem compellis, conclusos urbe (Ariminensi) una minis terres, fame debilitas, hieme conficis, dissimulatione depravas. Orientales autem dissensiones artifex nutris, (g) blandos elicis, fautores instigas: veterum 567 turbator es, profanus novorum es. Omnia sævissima sine (h) invidia gloriosarum mortuum peragis. Novo inauditoque ingenii triumpho de diabolo vincis, et sine martyrio persequeris.

8. *Martyrum Reliquiæ venerandæ: earum virtus.*—Plus crudelitati vestræ, Nero, Deci, Maximiane, debemus. Diabolum enim per vos vicimus. Sanctus ubique beatorum Martyrum sanguis exceptus est, (i) et veneranda ossa quotidie testimonio sunt: dum in his dæmones (j) mugiant, dum argitudines depelluntur,

leucia excitata, ac deinde Constantinopoli nutritæ.

(h) In ms. Colb., sine injuria. Hoc ipsum Lucifer non tacuit lib. Mor. pro Dei filio: *Sic nos, inquit, quos tam infeste persequeris, varie excarnificari cupis, et quidem momentis omnibus; interficiendos vero non esse statuisti, tamquam mors tantummodo beatos milites Christi faciat, etc.* Eleganter deinde Hilarius Constantium, ingenio et arte Christianos torquendi, diabolo superiorem esse enuntiat.

(i) Verba, et veneranda ossa quotidie testimonio sunt, in antiquo basilicæ Vaticanæ codice ab aliquo forsit. in Eunomio aut Vigilanti discipulo primum suppressa, postea in egyptis et vulgatis defuere. Conservata sunt in mss. Colbertino et Martiniano, quorum opere restauratur, quod orationis integritati deficiebat. Verba enim: *Dum in his dæmones mugiant, etc.* quæ ad superiora: *Martyrum sanguis exceptus est,* referri nequibant, jam apprimè cohærent cum his, *veneranda ossa testimonio sunt.* Hæc quippe portenta, cum eorum qui occisi sunt, tum ejus pro quo occisi sunt, gloriam ac virtutem præclare testantur. Quod illustratur his lib. XI de Trin. n. 3: *Hunc (Christum) Apostolorum et Martyrum loquuntur sepulcra... hunc punitorum dæmonum resonant mugitus.* Hilarii verbis inhaeret Hieronymus contra Vigilant., ubi sacras Apostolorum Reliquias appellat *secundum nos veneranda ossa,* quas Vigilantius cum Eunomio vilem putvisculum vocitabat.

(j) Quinque mss. rugiant. Potiores cum vulgatis, mugiant: quomodo lib. XI de Trin., n. 3, legimus *dæmonum mugitus,* non *rugitus.* Illis tamen favet Hieronymus epist. xxvii, ad Eustochium, c. 6, ubi similia narrans ait: *Cernebat (Paula) variis dæmones rugire cruciatibus, et ante sepulcra Sanctorum ululare homines more luporum, vocibus latrare canum, fremere leonum, mugire taurorum; alios rotare caput, et post tergum terram vertice tangere suspensisque pede feminis vestes (adde non) defluere in faciem.* Quæ postrema verba ad Hilarii imitationem expressa, indicio sunt hunc librum Hieronymo ignotum non fuisse. Eundem quoque locum imitatur Sulpicius, dum Martini in expellendis dæmonibus virtutem sic enarrat Dial. III: *Cerneret miseris diverso exitu perargeri, hos sublatis in sublime pedibus quasi de nube pendere, nec tamen vestes defluere super faciem, ne faceret verecundiam nudata pars corporum.* Ita et Paulinus, in Nat. 7, S. Felicis, hominem a dæmone obsessum repræsentat ad limina ejusdem Sancti:

Corpore verso.

Suspendi pedibus spectantem tecta supinis:

(Cui) Vestibus ut rigidis, aut ad vestigia satis,

clevari sine laqueis corpora, et suspensis pede feminis vestes non defluere in faciem, uri sine ignibus spiritus, confiteri (a) sine interrogatione vexatos, agere omnia non minus cum profectu examinantis, quam incremento fidei. At tu, omnium crudelium crudelissime, damno majore in nos, et venia minore desævis. Subrepis (b) nomine, blandimento occidis, specie religionis impietatem peragis, Christi fidem Christi mendax prædicator exstinguis. Non relinquis saltem miseris excusationes, ut æterno judici suo pœnas et aliquas laniatorum corporum (c) perferant cicatrices, ut infirmitas defendat necessitatem. Sceltestissime mortalium, omnia persecutionis mala ita temperas, ut excludas et in peccato veniam, et in confessione martyrium. Sed hæc ille (d) pater tuus artifex humanarum mortium docuit, **568** vincere B sine contumacia, jugulare sine gladio, persequi sine infamia, (e) ordire sine suspicione, mentiri sine intelligentia, prosteri sine fide, blandiri sine bonitate, agere (f) quod velis, nec manifestare quæ velis.

9. Domini nomen in verbis Constantii, non in gestis. Deum inducit fallacem. — Sed me ipse unigenitus Deus, quem in me persequeris, admonuit ne tibi crederem, neque me hoc fallax in te ementitumque nomen illuderet, dicens: *Non omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, intrabit in regnum cœlorum: sed qui facit voluntatem Patris mei, (g) qui in cœlis est, hic intrabit in regnum cœlorum (Matth. vii, 21)*. Agnoscis ne nunc divinæ in te prophetiæ veritatem et dominicæ sententiæ fidem, (h) qua non professio nominis in cœleste regnum, sed obedientia paternæ volunta-

Corporis omne sacrum casto velatur aperto: Scilicet ut divini operis reverentia tectis Corporibus maneat, nec pœna dæmon in ipsa Qua cruciatur ovet, nudis prodeundo pudorem Artubus, illæso gravius torquetur honesto.

Hujusmodi portentum nostra ætate vidit Lotharingia, uti fidem faciunt Commentaria Marchionis de Beauvan gallicæ Scripta, p. 6.

(a) Et hunc locum restauramus ex mss. Colb. et Martin. in quibus tamen exstat *age* pro *agere*, et *perfecto* non *profectu*. In aliis autem libris habetur, *confiteri sine interrogantis incremento fidei. At tu omnium crudelitatum crudelissime*. Hic ostendit Hilarius, immundos spiritus occulta quadam vi agi ac torqueri, dum eorum *occulta est plaga, et pœna manifesta*, ut loquitur Cyprianus, epist. ii ad Donatum, ubi et tormenta ipsis per Exorcistas inflicta videsis. In illis autem tormentis confitebantur alii Christi divinitatem, ut ab Hilario audivimus, lib. xi, n. 3, alii totius Trinitatis fidem, cujus rei luculentum est exemplum apud Ambrosium, epist. nunc xxii, n. 21. Alii vero, uti testis est Cyprianus, lib. ad Demetrianum, *ejulantes et gementes voce humana, et potestate divina flagella et verbera sentientes, venturum judicium confitentur*. Interdum etiam, inquit lib. de Idol. Vanit.: *Videas illos nostra voce et operatione majestatis occultæ flagris cœdi, igne torreri, incremento pœnæ propagantis extendi, ejulare, gemere, deprecari; unde veniant, et quando discedunt, ipsis etiam qui se colunt audientibus, confiteri*. Sed maxime omnium Sulpicius Severus, Dial. iii, Hilarii verba dum mutuatur, illustrat in hunc modum: *In parte alia videres sine interrogatione vexatos, et sua crimina confitentes. Nomina etiam nullo interrogante prodebant; ille se Jovem, iste Mercurium falebatur*.

(b) In vulgatis, nomine blandientis. In sex mss.,

tis admittitur? At vide tu, si præferens nomen Domini in verbis, voluntatem efficias Dei patris in rebus. Clamat ille: *Hic est filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (Matth. iii, 17)*: et tu decernis non esse filium, neque esse patrem; sed adoptionis nomina, externas nuncupationes, et simulantem de se omnia Deum novus hodie religionis divinæ persecutor inducis. Antehac patres tui (Nero, Decius, etc.) in solum Christum hostes fuerunt: tu autem ad Patrem Deum certas, ut mendax sit, ut fefellerit, ut hoc de se professus sit quod non esset, quasi neque esse possit, Clamat Filius: *Ego et Pater unum sumus (Joan. x, 30)*; et, *Operibus meis credite, quia Pater in me, et ego in Patre (Ibid., 38)*; et, *Omnia, quæ Patris 569 sunt, mea sunt (Joan. xvi, 15)*: tu Christum B objurgas (i) veritatis, tu Patrem arguis professionis. Emendas Deum homo, vitam moderaris corruptio, et nox lucem illuminas, et promulgas fidem infidelis, et (j) pietatem impius mentiris, et orbem terræ profana similitudine committis: negans hoc de Deo, quod ipse de se professus est.

10. Constantio vestis ovina. — Sed (k) præter hanc emendationem falsitatis, aliud me Dominus, ad intelligendum te, dictum docuit, dicens: *Attendite a pseudopropheta, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, (l) ab intus autem sunt lupi rapaces: a fructibus eorum cognoscetis eos (Matth. vii, 15, 16)*. Est enim aliquid in corde, quod dissimulatur in vultu, et velatum est mente: et ovem putantes, lupum senserunt. Si quæ ovium sunt agunt, credantur et oves esse: si autem (m) rapacium luporum opus peragunt,

noninis blandimento. Rectius in Vat. bas., Martin. et Colb., *subrepis nomine*, supple, quo te Christianum fingis, ut declarat num. 9, *blandimento occidis*, etc.

(c) Excusi, *proferant*. Hilarius hic accedit ad sententiam Cypriani, qui lib. de Lapsis initium agendum censet cum iis qui in tormentis lapsi sunt. *Quæri, inquit, de tormentis potest, qui per tormenta superatus est; excusationem obtendere, qui victus est in dolore*, etc.

(d) Scil. inimicus homo omnium hæreticorum parens, dum in agro patris-familias superseminat zizania.

(e) In mss. Colb. et Martin., *occidere sine suspicionem*.

(f) Vat. bas. ms. cum Colb. et Mart., *quod velle. Alii, quod velles*.

(g) Tres prædicti mss. omittunt *qui in cœlis est*.

(h) Solus Vat. bas. codex, *quam non . . . admittit*.

(i) In mss. Michaelino, *pietate veritatis*. Minus displiceret *impietate*, quasi læsæ, *veritatis*. Quamquam presso quidem sermone, sed cui nihil-desit, hoc significatur: Christum objurgas tamquam non vera dicentem, Patrem arguis ut falsa profitentem.

(j) Sex mss., *contra pietatem*: et mox, *commisceas*, loco verbi committis. Paulo post in editis desiderabatur *de se*.

(k) Codex Martin. cum Colb., *propter hanc emendationem falsitatis, aliud quoque me*. Magis placet cum aliis præter hanc, scil. regulam ex Matth. vii, 21, *petitam*, qua te falsam pietatem ac solam Christiani nominis larvam ostentare recognosco; unde et emendo quod de te prima fronte cogitatur.

(l) In ms. Colb. *intrinsecus*; in Martin., *intus*: omisso *ab* in utroque.

(m) Sic duo prædicti codices. Alii vero, *rapacia lu-*

lupi esse per opus suum intelliguntur; et gestorum A fructu, vestimentorum species arguitur. Vestem ovium tuæ, lupe rapax, cernimus. Auro reipublicæ sanctum Dei (a) oneras, et vel detracta templis, vel publicata edictis, vel exacta pœnis Deo ingeris. Osculo sacerdotum excipis, quo et Christus est proditus: caput benedictioni submittis, ut fidem calces: convivio dignaris, ex quo Judas ad prodicionem egressus est: (b) censum capitum remittis, quem Christus, ne scandalo esset, exsolvit (*Math. xvii, 26*): vectigalia Cæsar donas, ut ad negationem Christianos invites: quæ tua sunt relaxas, 570 ut quæ Dei sunt amittantur. Hæc tua, falsa ovium, indumenta sunt.

11. *Gesta lupi. Quid perpessa Alexandria, quid Treviri, quid Mediolanum, quid Roma, quid Tolosana.* — At nunc fructus operum tuorum, lupe rapax, audi. B Neque ego alia potius quam quæ gesta sunt in Ecclesia refero, (c) aut tyrannidem aliam præter quam Dei proferam. Non queror, quia causam ignoro, sed tamen querela famosa est, jussos a te episcopos non esse, quos condemnare nullus audebat, etiam nunc

porum oves peragunt. Ut superius agunt, ita hic peragunt ad pseudoprophetas referendum videtur.

(a) Editi, honoras: emendantur ex mss. e quibus Colb. et Martin., *Spiritum Dei operas, et vel detractas templis, vel publice editis, vel exactas pœnis opus Dei ingeris. Fortè, vel publicatas edictis... opes Deo ingeris.* Hic notatur, quod Lucifer ad calcem lib. 1, pro Athanasio innuit, Constantium scilicet elemosynam dare solere de lacrymis alienis, de eorum bonis qui deportari, interfici, proscribere maluerint, quam Christum negare. Notum est illud Liberii apud Theodoretum lib. 11, Hist. Eccl., c. 16: *Ecclesias orbis terrarum expitasti, et mihi ut damnato elemosynam offers.*

(b) Colb. ms. *censum capitum.* Vectigalis hujus meminit Joseph, lib. 11 de Bello Jud., c. 16, ubi Agrippa ad populum edisserit, magnitudinem vectigalium, quæ Romanis Ægyptus pensitare solebat, ex censu singulorum capitum æstimari posse. Rursus apud eundem, lib. 11 Antiquit. Jud., scribit Antiochus: *Remittitur senatoribus, sacerdotibus, scribis templi atque cantoribus tributum, quod penditur pro capite.* In gratiam clericorum exstat lex. C. Theod. 1. 1, Coll. Iustrali data mense Decembri an. 356: *Negotiatores omnes convenit aurum argentumque præbere, clericos tantum excipi.* Alia est lib. 14 de Epis. et Cler. eodem mense an. 357, data: *Omnia a Clericis indebitæ conventionis injuria et iniquæ exactionis repellatur acerbitas, etc.* Immunitates alias eis concedunt leges datæ an. 353, et in eodem Cod., 1. x, de Episcopis memoratæ.

(c) Editi, ut tyrannidem aliam præter quam Dei referrem. Non quia, onisso verbo queror. Sex mss. nec tyrannidem aliam præter quam Dei referre quæro (Mich. queo): non quia. Colb. et Martin. aut tyrannidem aliam præter quam in Deum proferam. Non quæro quia, etc. Arrideret illud in Deum, nisi jam occurrisset, num. 7, *tyrannus non jam humanorum es.* Sequimur exemplar Vat. bas. aliis faventibus. Notatum dignum est, primum quam scrupulose referat Hilarius, quæ publicis licet testimoniis comprobata, per se tamen non satis certo compererit: deinde quam modeste, pro Ecclesia loquens, ab iis referendis se absteineat, quæ non contra ipsam gesta sint. Superius enim, pro quæ gesta sunt in Ecclesia, melius legeretur in Ecclesiam.

(d) Martin. et Colb. mss., in Ecclesiasticis promptibus. Quod Athanasius Arianis attribuit ad Solit., p.

in ecclesiasticis (d) frontibus scriptos metallicæ damnationis titulo recenseri. Adest mecum Alexandria tot concussa bellis, tantum commotarum expeditionum pavens tumultum. (e) Brevius enim adversum Persam, quam adversum eam armis certatum est. Mutati præfecti, electi duces, corrupti populi, commotæ legiones, ne ab Athanasio Christus prædicaretur. Taceo de minoribus (f) populis et civitatibus, quibus per totum Orientem aut terror, aut bellum est. Postquam omnia contulisti arma adversum fidem Occidentis, et exercitus tuos convertisti in oves Christi: fugere mihi sub Nerone licuit. Aut tu Paulinum beatæ (g) passionis virum blandimento sollicitatum relegasti (an. 353), et ecclesiam sanctam Trevirorum tali sacerdote spoliasti. Edictis fidem tenuisti. Ipsum usque ad mortem demutasti exsilium et fatigasti, extra Christianum quoque nomen relegasti: (h) ne panem aut de horreo tuo sumeret, aut de Montanæ Maximillæque antro profanatum expectaret. 571 Mediolanensem piissimam plebem (i) quam tu furore terroris tui turbasti! Tribuni tui adie-

859, ubi ait: *Hos quidem in lapidicinis manciparunt, illos vero ad necem persecuti sunt:* hoc cum Hilario nostro Lucifer, lib. mor. pro Dei filio, adscribit Constantio, cujus auctoritate factum est: *Omnia, inquit, metalla, omniaque loca, exsilia vocari quæ putabantur digna, nostro tuæ calliditatis resistentium replesti numero: relegando insontes, fame, siti, nuditate vexando non desistis.* Porro ex hoc loco intelligitur Constantius restaurasse morem, quem pater ipsius abrogarat lege 11 de pœnis Cod. Th., qua cavet ut si quis in ludum fuerit, vel in metallum damnatus, minime in ejus facie scribatur... quo facies, quæ ad similitudinem pulcritudinis cœlestis est figurata, minime maculetur.

(e) In codice Vat. bas. hic additur magis: quod et habet Martin. in quo sicut in Colb. antea præfertur *levius*, non *brevius*. Nec leve, nec breve fuit bellum adversum Persam, quo postmodum Julianus concidit, cum jam diutinum fuisset.

(f) Exemplar Colb. cum Martin., *de minoribus fama populis:* et mox, *Post quæ omnia.*

(g) Ms. Martin., *beatæ confessionis virum.*

(h) Colbertinus codex, ut panem: quamdam præse fert veritatis speciem, sed falsam. Ut enim observat Baronius ad an. 353, n. 29: *Hæc idcirco dicit de Paulino Hilarius, quod prius relegatus fuerit in Phrygiam, ubi erant Cataphryges hæretici Montani Maximillæque sectarii, inde vero ad barbaros amandatus:* quasi diceret, Parum erat Constantio, Paulinum inter Cataphrygas amandasse; eum etiam extra Christianum nomen expulit. Quod hic *Montanæ* legitur, librariorum lapsus putamus, præsertim cum lib. 11 ad Constant. exstat *Montanus*, non *Montana*.

(i) Quod hic prius videbatur deesse, mutata interpolatione restauratur. Alias præferendum esset cum mss. Colb. et Martin. *quanto furoris tui terrore turbasti!* Mediolanensis plebs merito piissima, ob eam præsertim fidei constantiam quam anno 355 demonstravit. Nam cum pseudosynodus pravam fidem apud eam divulgare non auderet, hoc tamen tentasset imperatoris nomine; tantum in se populi horrorem commovit, ut intra ecclesiam convenire jam non sibi tutum existimans, in palatium secesserit, uti jam notatum lib. 1 ad Constant. n. 8. Hæc autem mala eodem anno videtur perpessa, cum Dionysio expulso impiæ infidelitatis Auxentius Mediolanensem ecclesiam armis exercituque occupavit, ut loquitur Ambrosius, J. in de Spiritu sancto, c. 10.

runt sancta sanctorum, et viam sibi omni per populum crudelitate pandentes, protraxerunt de altario sacerdotes. Levis te putas, sceleste, Judæorum impietate peccasse? Effuderunt quidem illi Zachariæ sanguinem; sed, quantum in te est, (a) concorporatos Christo a Christo discidisti. Vertisti (b) deinde usque ad Romam bellum tuum, eripuisti illinc (*Liberrium*) episcopum: et o te miserum, qui nescio utrum majore impietate relegaveris, quam remiseris! Quos tu deinde in ecclesiam Tolosanam exercuisti furores! Clerici fustibus cæsi, diacones plumbo elisi, et in ipsum, ut (c) sancti mecum intelligunt, (d) in ipsum Christum manus missæ. Hæc, Constanti, si ego mention, ovis es: si vero tu peragis, antichristus es.

(a) Solus codex Martin. *concorporatus... discessisti*, corrupte. *Concorporatos* vocat Hilarius sacerdotes, ob corpus Domini quod ex altari percipiunt: a quo cum divelluntur, a Christo quodam modo discinduntur. *Altare enim*, inquit Optatus, lib. vi, *sedes est corporis et sanguinis Christi*. Unde et contra altarium effractores subjicit: *Quid vos offenderat Christus, cujus illic per certa momenta corpus et sanguis habitabat? Tum eos Hilarii nostri more cum Judæis comparans ait: Hoc modo Judæos estis imitati. Illi injecerunt manus Christo in cruce: a vobis percussus est in altari*. Neque vero ambo Judæorum sceleri recte comparassent Ariano-rum Donatistarumve crimen, nisi verum Christi corpus ex altari accipi credidissent.

(b) Quam malitiose, quam violenter, vide apud Athanas. ad Sol., p. 832, ubi post multa: *Cæpit tum Roma experimentum Christi perduellium. Cognovit tandem, quod antea non credebatur, quomodo Ecclesias in singulis urbibus devastasset*.

(c) Ita mss. At editi, ut *sanctissimi*. Antea in mss. Vat. bas., et *impie*, non et in ipsum.

(d) In mss. Martin. et Colb., in *Christum gentilium manus missæ*. In aliis quoque non repetitur in ipsum. Hæc post Biterrensem synodum perpetrata esse nulum fere dubium est. Quis vero ille Christus, in quem manus missæ? Non certe Rodanus, qui Biterris in exsilium ejectus, ad ecclesiam suam redire nequamquam permissus est. Vehemens suspicio est ipsam *Christum* vocari veneranda corporis et sanguinis Christi sacramenta; idemque hic esse, ut *sancti mecum intelligunt*, quod aliis Patribus, ubi de iisdem sacramentis sermonem habent reconditorem, vulgatum illud, *Norunt fideles*.

(e) Verbum dicta, apud Er., Lips. et Par. omissum, revocatur ex Bad. et septem mss. Hinc prius mallebatur *maledica*, juxta illud num. 6: *Si falsa dicimus, infamis sit sermo maledicus*.

(f) Editi, de his *judicet quomodo in se judicandum est*: dissidentibus mss.

(g) In excusis, *quia discipulus veritatis assisto*: locus mutus. Restauratur ex mss. Vat. bas., Martin. et Colb. hoc sensu: quia ut discipulus veritatis, ita nunc quoque testis sum veritatis. Aut si verbum *assisto* valet quis connectere cum superioribus; quia post sequitur *ubi roperi non ubi reperio*: legendum deinde erit cum duobus postremis mss.: *Orientalium in Seleucia synodum reperi, ubi, tantum blasphemorum est, quantum, etc.* Quamquam lib. iii de Trinit., n. 20, jam legimus: *Dominus fidem confirmaturus assistit, palpatumque corporis et contrectandi vulneris obtulit facultatem*: ubi tempus præsens assistit, in narrationis ejusdem serie excipit præteritum obtulit.

(h) In vulgatis, *post secessionem meam*. Pro *post*, omnes omnino mss. habent *primam*: ac deinde Tell. *secessionem meam*. Silv. *secessionem in ea*; reliqui, *secessionem meam*. Expuncta littera m, quæ veteribus in libris in fine verborum sæpissime abundat, restat

12. De Seleucia synodo. — Nunc quia hæc, quæ conscientia publica 572 tenentur, non magis a me maledicta sunt (e) dicta quam vera; si cui in Christo reliqua spes est, si quis iudicii diem metuit, si quis diabolo renuntiavit, si quis se regeneratum in vitam recordatur, accipiat quæ dico, et (f) de his iudicio, quo in se iudicandum est, iudicet. Quæ enim dicturus sum, non aliunde cognovi: sed ipse audi, et præsens adfui cum gerebantur. In Christo itaque non mentior, quia discipulus (g) veritatis, testis quoque nunc veritatis. Assisto (die 27 Sept. an. 359) Orientalium in Seleucia synodo, ubi reperi tantam blasphemorum, quantum Constantio placebat. Nam (h) prima secessione in ea (i) deprehendi, ut centum

B prima secessione mea, vel in ea; utrumque enim in mss. non aliter pingitur. Ex quo efficitur sensus rerum gestarum veritatis prorsus consentiens. Namque primo die Acaciani a Concilio secesserant, uti narrat Socrates, lib. ii, c. 39. Tum hac secessione facta discriminari ac dinumerari cœperunt qui uni parti, quive alteri adhererent; quod etiam Athanasius, lib. de Synod., p. 881, notat his verbis: *Postea secessione facta dissociati sunt, aliique Acacio, sed pauci et suspecti adhæsere; alii vero, qui illum reliquerant, magno numero fuere*. Hanc autem secessionem Hilarius primam nuncupat; quia iidem tertio die Leona opera convenientes in unum, denuo unius partis secessione disjuncti sunt. Neque enim hic, ut nonnulli putant, de secunda secessione loquitur; cum postea narret quid die tertio gestum sit, quo contigit altera illa secessio. Ii ipsi, priorum editionum falsa lectione adducti, existimant Hilarium ante a concilio se recepisse, quam omnes in unum a Leona congregarentur. Quod confirmant ex verbis Socratis. lib. ii, c. 40, quibus memorantur Acaciani ad concilium occurrere notuisse, ex conventu efficiendos prius esse dicentes, tum eos qui jam antea depositi, tum illos qui in presentia accusati erant, iisque tandem egressis accessisse. At eo in loco non ait Socrates egressos esse qui dudum erant abdicati: sed, *Hi*, inquit, *qui in crimen vocati fuerant, egressi sunt; Acaciani vero introiere*. Hilario autem nullum crimen obiectum fuerat. Deinde quia credit eum a concilio expulsam, cum statim ab initio, Sulpicio teste, lib. ii, *Exposita fide sua in societatem receptus Concilioque adscitus sit?* Cum etiam omnium benevolentiam sibi ita conciliant, ut vel ipsi Anomœi sua ei sensa confunderent aperirent. Nil itaque cogit, ut eum a concilio recessisse arbitremur. Neque propterea sentiendum est, ipsum aut Egyptianos episcopos ei conventui interfuisse, in quo formula Antiochia in Encæniis edita subscriptionibus rata facta est: privatus enim fuit ille conventus, et ex iis solis constitit, qui homœusion defendebant.

D (i) Excusi, *deprehendi ut Christum Jesum centum et quinque episcopi õποιοόστων*, id est, *dissimilis essentialis*, additis quibusdam, pluribus omissis: restaurantur ex mss. Vaticanæ basilicæ, Martiniano et Colbertino: cum a cæteris etiam absit *Christum Jesum*. Testatur quidem Socrates, lib. ii, c. 39, a parte Anomœorum stetit triginta quatuor episcopos, Epiphanius autem hæc. LXIII, n. 26, tres supra quadraginta: sed majori fide dignus est Hilarius testis oculatus, favente Athanasio, lib. de Synod., p. 881, ubi eisdem numero paucos existisse scribit. Imo Socrates ad Hilarii sententiam quodam modo redit, c. 40, dum nomina eorum recensens, quos pars Acacianis adversa aut ab episcopatu, aut a communione sua removit, novem depositos nominat, totidemque extra communionem factos. Porro totum concilium Athanasius episcopis circiter 160, Socrates definite 160, Theodoretus 150, constituisse tradunt.

et quinque episcopi homœusion, id est, similis essentiaë prædicarent, et decem et novem anomœusion, id est dissimilis essentiaë, profiterentur, et soli Ægyptii præter Alexandrinum hæreticum (*Georgium*) homousion constantissime obtinerent. **573** Cogente (*Concilii 3° die*) itaque Leona Comite, in unum omnes (a) congregati sunt. Ex his, qui homœusion prædicabant, aliqui nonnulla pie verbis præferebant: quod et ex Deo esset, id est, de substantia Dei filius, et semper fuisset. Qui vero (b) anomœusion defendebant, nihil nisi profanissimum asserebant: negantes quidquam substantiaë Dei simile esse posse, neque de Deo posse existere generationem, sed esse Christum creaturam; (c) ita quod creatus est, id ei nativitas deputaretur: ex nihilo autem esse; et idcirco non esse filium, nec Deo similem.

13. Blasphemiae publice recitatae. — Loquor autem vobis, quod ego ipse recitari in conventu publice audi, (d) quod prædicante episcopo Antiochiaë exceptum habebatur. Hæc ergo ita dicta esse ab eo commemorabantur: « Erat Deus, quod est. Pater non erat, quia neque ei Filius: nam si filius, necesse est ut et femina sit, et colloquium, (e) et sermocinatio, et conjunctio conjugalis verbi, et blandimentum, et postremum ad generandum naturalis machinula. »

(a) In vulgatis, congregati sunt ex his qui *ὁμοούσιον* prædicabant. Aliqui eorum: vitiosa interpunctio falsus efficitur sensus, quasi soli ii a Leona congregati sint, qui homœusion prædicabant. Abundat quoque postrema vox eorum, quæ auctoritate mss. Colb. et Martin. removetur.

(b) Editi, qui vero *ὁμοούσιον* defendebant: emendantur ex potioribus mss.

(c) Post ita supplendo ut, integra crit lectio quam exhibemus ex fide mss. cum prius legeretur, Itaque quod creatus esset. Tum mss. Colb. et Martin., in Dei nativitate. Hæreticos dicentes: Pater Deus, semper etiam Filius creatus; idem enim est in Deo creare et gignere, ab Antiochenis *Psathyrianos* vocatos esse tradit Theodoretus, lib. iv Hæret. Fab. c. 4.

(d) Hanc optimam lectionem sæpe laudatis mss. Colb. et Mart. debemus. Eandem expressit Baronius ad an. 359, n. 67. In aliis autem libris, quod prædicatum Antiochiaë exceptum habebatur... ab eo commemorantur: primo deest nomen, ad quod referatur illud ab eo; deinde latet quis ille sit homo, cujus impudentiam infra stupet Hilarius; postremo non habetur in quem cadant verba paulo post sequentia, comparasset, ait. Jam vero et integra est oratio, et in Eudoxium Anomœorum ducem apprime conveniens. Nec repugnat quod Theodoretus, lib. iv Hæret. Fab. c. 2, scribit, illum ad Seleuciensem synodum ire jussum, accessisse quidem, sed non ausum esse consensum ingredi. Non enim Hilarius dicit, Eudoxium hoc Seleuciæ prædicasse, sed cum alias prædicasset (haud dubie in eo conventu, quem Antiochiaë, statim atque invasit hanc sedem, convocavit), publice lectum esse Seleuciæ; et quidem ante quam Acaciani novam fidei formulam euderent, et proinde in consensu primo. His favet quod narrat Theodoretus, lib. ii Hist. eccl. c. 27, Eudoxium ab Eustathio aliisque Seleuciensis synodi legatis apud imperatorem accusatum, quod horrendas in Dei Filium blasphemias evomisset, Constantii in sui ipsius gratiam quantumvis propensi iram temperare non aliter potuisse, quam earum auctorem non se, sed Aetium esse affirmando.

(e) In vulgatis, colloquium sermouis, et compunctio.

A O miseræ aures meas, quæ tam funestæ vocis sonum audierunt, hæc de Deo ab homine dici, et de Christo in ecclesia prædicari! Post multas autem istiusmodi impietates, cum Patrem et Filium ex nominibus potius quam ex natura comparasset, ait: « Quantum enim Filius se extendit cognoscere Patrem, tantum Pater superextendit se (f) ne cognitus Filio sit. » Quibus recitatis, tumultus exortus est.

574 14. Dissimilitudinem quo sensu damnent negantes similitudinem. — Cum autem intellexissent et hi, qui dissimilem Deum dicunt, humaus aures tantæ impietatis verba non suscepturas esse; rursum hi ipsi, (g) fallaces potius quam Ecclesiae episcopi, fidem scribunt, (h) homousion et homœusion et dissimilitudinem damnant. Quod cum contrarium (i) ipsis sensu audientium esset: ipse ego quemdam eorum, qui forte ad me pertentandum accesserat, quasi ignorans rerum gestarum percontatus sum, quid sibi vellet istud, ut qui unam substantiam Filii esse cum Patre damnassent, vel esse similis substantiaë denegassent, dissimilitudinem damnarent. Tunc mihi ait: « Christum Deo similem non esse, sed similem Patri esse. » Rursus hoc obscurius mihi adhuc videbatur. De quo cum iterum interrogarem, tunc hæc ita locutus est: « Dico eum dissimilem Deo esse, similem

Reponimus colloquium et sermocinatio ex mss. Colb. et Martin, ac deinde et conjunctio ex Carnut.

(f) Tres mss., ne cognitus Filius sit: prave. Stupenda Eudoxii impudentia, qui cum hæc de Dei filio blasphemaret, Actii et Eunomii patrocinium suscipiebat: quorum hic Theodoretus teste, l. iv Hæret. Fab. c. 5, gloriabatur, se nihil de rebus divinis ignorare, sed ipsam etiam Dei essentiam exacte se nosse, eandemque de Deo notitiam habere, quam Deus ipse habet de se ipso; ille vero apud Epiphanium, hæret. lxxvi, n. 4, ausus est dicere: Scio Deum, et adeo ipsum novi, ut ne quidem me magis noscam, quam Deum. At jam observavit Athanasius, lib. de Synod. p. 871, Arianos hominibus tribuere non dubitasse, quæ filio Dei negarent.

(g) Editi cum mss. Vat. bas., palatio. Sex mss. palatii: quod legendum conjectavit Latinus, et Baronius ad an. 359, n. 68, prætulit. Verius tamen libri Colb. et Martin. fallaces, quos nimirum Hilarius percontando expertus est aliud perferre verbis, aliud animo sentire: adeoque non esse episcopos, quos num. 6, ministros veritatis, et num. 12, veritatis discipulos esse, suo nomine declaravit.

(h) Ita Bad. cum mss. Vat. bas., Mich. et Syly. nisi quod careant particula et ante dissimilitudinem. Hanc revocamus ex mss. Colb. et Martin. in quibus tamen exstat hoc alterum mendium, quod pro homœusion, habeant anomœusion. Pessime autem Mir., Lips. et Par. post Erazum, fidem scribunt *ὁμοούσιον*, et *ὁμοουσιον dissimilitudinem damnant*. Palam est Hilarium hic respicere in formulam ab Acacio Leonæ porrectam, et in tertio Seleuciensis synodi consensu ejusdem Leonæ opera perfectam, in qua apud Athanasium, lib. de Synod., p. 904, et apud Socratem, lib. ii, c. 40, occurrit, τὸ μὲν ὁμοούσιον καὶ τὸ ὁμοουσιον ἐξήλλομεν ὡς ἀλλότριον τῶν γραφῶν τὸ δὲ ἀνόμοιον ἀναθματίζομεν. Apud Epiphanium autem, hæret. lxxiii, n. 25, desideratur vox *ὁμοουσιον*, quam restituendam liquet tum ex Athanasio et Socrate, tum ex nostro Hilario.

(i) Lips. et Par. ipsi sensui. Rectius alii libri, *ipsis*, scil. Anomœis; sensu audientium, hoc est, aurium iudicio et quantum ad vocabulorum sonum.

Patri posse intelligi; quia Pater voluisset creaturam istiusmodi creare, quæ similia sui vellet: et idcirco similem Patri esse, quia voluntatis esset potius filius, quam divinitatis; dissimilem autem Deo esse, quia neque Deus esset, neque ex Deo, id est, de substantia Dei natus esset. » Hæc audiens hebui, neque credidi, donec (a) cum publice ex consensu omnium eorum profanissimæ hujus similitudinis ratio prædicaretur.

15. *Damnati rursus dominantur.* — Hi autem, qui homœusion prædicabant, omnes eos, qui maximesine aliquo impietatis pudore impudentissime hæc loquebantur, condemnauerunt (b). Condemnati 575 ad regem suum advolaverunt: exceptique honorifice impietates suas quanta potuerunt ambitione confirmaverunt, similem Deo esse, vel ex Deo natum, vel naturalem esse filium denegantes. Pauci plurium (c) dominati sunt. Constantius res blasphemix suæ, metu extorsit exsilii. Vicisse se jam Orientales gloriat, quia decem legatos (d) voluntati suæ subdidisset, comminatusque et populo per præfectum, et episcopis intra palatium, per maximas (e) Orientis civitates hæreticos episcopos subrogatos communionem hæreticam muniivit. Nihil prorsus aliud egit, quam ut orbem terrarum, pro quo Christus passus est, diabolo condonaret.

16. *Verba non scripta male vetat Constantius. Ipse admittit non scripta.* — Utitur autem etiam nunc, ut

(a) Particulam *cum* adjecimus auctoritate mss. Publice autem hoc manifestum fuit, cum lecta Acacii formula quæsitum est, *qua in re Filius similis esset Patri. Et Acaciani quidem, inquit Socrates lib. n, c. 40, sola voluntate similem esse dicebant, non autem substantia.* Quæ responsio novos tumultus excitavit, et totius Concilii dissolutionem.

(b) Hoc est, deposuerunt: cæteros autem a communionem segregarunt. Jam notavimus a Socrate recenseri novem episcopos depositos, aliosque novem a communionem segregatos. Quod factum dicit quarto concilii die, quo Leonas et Acaciana factio ad consensum venire renuerunt. Quod deinceps sequitur, ad concilium Constantinop. pertinet.

(c) In excusis, *damnati*. Rectius in scriptis, *dominati*, Acaciani videl. numero pauci adversariorum longe plurium: quorum primarios proxime post Constantinopoli esedibus suis detruserunt. Ita, inquit Sulpicius, p. 261, hunc veluti commentans locum, *optimis sacerdotibus aut metu territis, aut exsilio deductis, perfidia paucorum cuncti concesserunt.* Vid. Sozomen. lib. iv, c. 21.

(d) Colbertinus codex cum Martiniano, *violentiæ, non voluntati*. Utraque vox infra, num. 26, ubi de eadem re rursus incidit sermo, simul copulatur. Hanc vim legati perperci sunt pridie calendas jan. Ut enim narrat Sozomenus, lib. iv, c. 23, Constantius totum illum diem necnon maximam insequentis noctis partem consumpsit cum episcopis, *disceptans donec legati, qui a concilio Seleuciensi advenerant, formulæ fidei ab Ariminiensi oppido allatæ subscripsissent.* Hoc ipsum Sulpicius sic exponit: *Ibi repertos Seleuciensis synodi legatos vi regia compellunt, exemplo Occidentalium pravam illam fidem accipere. Plerique abnuentes injuriosa custodia ac fame vexati captivam conscientiam dedere.*

(e) In ms. Vat. bas. hic adjicitur *se*. Quocirca parum abfuit, quin cum Colb. et Martin. præferremus, *per maximas se Orientis civitates hæreticos episcopos subrogaturum, communionem hæreticam muniivit.* At

in cæteris ante, artis suæ consuetudine, ut per recti speciem prava confirmet, et per rationis nomen insana constiinat. « Nolo, » inquit, « verba quæ non scripta sunt dici. » Hoc tandem rogo (f) quis episcopis jubeat? et quis apostolicæ prædicationis vetet formam? Dic prius, et si recte dici putas: Nolo adversum nova venena novas medicamentorum comparationes, nolo adversum novos hostes, nova bella, nolo adversum novas insidias consilia recentia. Si enim Ariani hæretici idcirco (g) homœusion hodie evitant, quia prius negaverunt; nonne tu hodie idcirco refugis, ut hi nunc quoque denegent? Novitates vocum, sed (h) profanas devitare jubet Apostolus (I Tim. vi, 20): tu cur pius excludis? cum præsertim ab eo dictum sit: Omnis Scriptura divinitus inspirata utilis est (II Tim. iii, 16). Innascibilem scriptum nusquam legis: numquid (i) ex hoc negandum erit, quia novum est? Decernis (j) *similem Patri Filium*. Evangelia non prædicant: quid est quod non refugis hanc vocem? In uno novitas eligitur, in alio submovetur. 576 Ubi impietatis occasio patet, novitas admittitur: ubi autem religionis maxima et sola cautela est, excluditur.

17. *Scripturæ tradunt æqualem Patri Filium.* — Sed diabolici ingenii tui fallentem subtilitatem non tacebo. Similem, quod scriptum non est, Patri Filium decernis prædicari: ut æqualem Christum Deum,

certe quod comminatus erat, brevi perfecit. Mox enim Macedonio, Cyrillo, Basilio, Eleusio, etc., episcopi alii fuere subrogati.

(f) In mss. Mich. et Colb., *quis episcopis jubeat?* Magis placet cum aliis libris, *quis episcopis jubeat?* quia nimirum principum christianorum est credendi formam ab episcopis expetere, non illis præscribere. Unde et Athanas. ad Solit. pag. 845: *Quando a condito sæculo auditum est? quando judicium Ecclesie auctoritatem suam ab imperatore accepit?* etc. Ita cum Valentinianus concertationum fidei arbiter sedere vellet, ad eum rescriptis Ambrosius, ep. nunc XXI, n. 4: *Quando, audisti clementissime imperator, in causa fidei laicos de episcopo judicasse?* Quod igitur Constantius sibi arrogabat, hoc merito Hilarius testatur fieri contra apostolicæ prædicationis formam: quia ab apostolis traditum est, non solum laicis in episcopos in rebus fidei jus nullum esse, sed et adversum novas hæreses nova remedia esse excogitanda.

(g) In nonnullis mss. *homousion*: quod potest et recte poni. Hoc enim sibi vult: si haecenus hæretici refugerunt vocem homœusion (quanto magis homousion!), quia rem ea voce significatam, nempe Filium Patri esse substantiam similem, negabant; tu dum jubes ut hæc vox evitetur, nonne eis concedis ut rem eidem voci subiectam negent? Eodem argumenti genere lib. de Synod. n. 85, habet: *Displicet cuiquam in synodo Nicæna homousion esse susceptum? Hoc si cui displicet, placeat necesse est quod ab Ariis sit negatum.*

(h) Silvæ majoris ms., *Sed et vanas*: tribus aliis faventibus, in quibus exstat *sed advenas*.

(i) Lips. et Par., *et hoc*. Concinnius alii libri, *ex hoc*. Porro *innascibilis* seu *ingeniti* vocabulum non modo Scripturis incognitum, sed et apud gentiles valde ambiguum esse multis ostendit Athanasius, Or. ii cont. Ar. p. 337.

(j) Ratam volens ab omnibus haberi formulam, quæ primum Arimini proposita, ac post Nicææ in Thracia, Seleuciæ, et Constantinopoli ab Ariis approbata est.

quod scriptum est, taceas. Domini enim mortis hæc **A** causa est : *Propter hoc magis Judæi quærebant eum occidere, quia non solum solvebat sabbatum, sed quod patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo* (Joan. v, 18). Hoc Joannes loquens magna voce proclamabat : ut professus Filius sibi patrem Deum, professus (a) se æqualem esse Deo intelligatur. Quod si forte dicis, æqualitatem sibi et Deo negasse Christum, quia dixerit : *Non potest Filius ab se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem* (Ibid., 19) : memento Christum et respondisse de sabbato, quod violasse arguebatur, ut in hoc ipso Patris in se operantis præferret auctoritatem, et æqualitatem sibi virtutis honori-que (b) sumpsisse : *Omnia quæcumque Pater facit, eadem et Filius facit similiter* (Ibidem) ; et iterum, *Ut honorificent Filium, sicut honorificant Patrem* (Ibid., 23) : et, *Qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum* (Ibidem). Si virtus eadem est, si honor idem est ; quæro in quo desit æqualitas ?

18. *Natura unum.* — Sed similitudo tibi placet ; ne audias, *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30) ? Numquid et hoc quod unum sumus, in quo neque unio, neque diversitas relinquebatur, calumniantibus rursum Judæis quod se per hoc dictum Deum faceret, Dominus denegavit, dicens : *Si non facio opera Patris mei, nolite mihi credere : sin autem facio, et non vultis mihi credere, vel operibus meis credite, quia Pater in me est, et ego in Patre* (Ibid., 37, 38) ? Quid rogo æqualitati Dei deest ? An opus ? an natura ? an **577** professio ? Nam *Pater in me est, et ego in Patre* (Ibid., 38). æqualitas est : quæ vicissitudinem æqualitatis expressit, dum inesse atque esse commune est. Opera vero patris sui facere, non aliud est, quam virtutem in se paternæ divinitatis operari. Unum vero quod sunt, hoc est non æqualitatem abnuere, sed incremento intelligentiæ fidem æqualitatis instruere.

(a) In editis, *professum*, et mox desideratur *Deo*.

(b) Plerique mss. *sumpsisset*. Hoc potius ita intelligere est, *memento Christum... sumpsisse* : cui verbo editi adjiciunt *dicens, refragantibus* mss. cum grammaticæ leges exigerent *dicentem*.

(c) Apposite Gregorius Nazianz. Or. xxi, n. 26 : *Hæc verba, SIMILE SECUNDUM SCRIPTURAS simplicioribus illæcebra erant impietatis hamo circumjecta, statua ad omnes pertranseutes sese obvertens, etc.*, et proxime ante : *Impietati autem per scripti dogmatis ambiguitatem fenestram aperuit ; hoc quidem prætextu quasi scripturam revereretur, ac probabilissimarum vocum usum amplecteretur ; re autem vera Arianismum nullo Scripturæ loco proditum in ipsius locum substituens. Constantii edictum, et violentiam ut huic fidei subscriberetur, videsis ibid. n. 50.*

(d) In vulgatis, *est factus*. Abest factus ab omnibus mss.

(e) Ita potiores mss. Alii vero cum edit. *sæ requirunt, docebuntur*. Cujus autem modi Filius imago sit, docet lib. ix de Trin. n. 52.

(f) Editi soli, *inter Patrem*. Post superiora verba, *non etiam similitudo, relinquetur, sed unitas et æqualitas*. Ut enim in eundem Genesis locum jam legimus, lib. v de Trin. n. 8 : *nostram ut non habet unionem, ita non habet diversitatem, non habet discretionem*.

19. *In eadem forma et gloria.* — Vetas igitur non scripta dici : et ipse tamen non scriptis uteris, neque quæ sunt scripta loqueris. Similem vis Patri Filium prædicari : ne ab Apostolo audias : *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo, sed exinanivit se formam servi accipiens* (Philip. ii, 6, 7). Non rapit quod erat Christus, id est, in forma Dei esse. Non est æqualitas Dei in forma Dei esse, si non æqualitas hominis est esse in forma servi. Quod si in forma servi homo Christus est ; quid aliud in forma Dei, quam Christus Deus est ? Similem itaque ob id prædicari vis, ne in fide tua sit : *Et omnis lingua confiteatur, quoniam Dominus Jesus in gloria est Dei patris* (Ibid., 11).

20. *Dolosa est professio, similis secundum Scripturas.* — O Fallax blandimentum tuum ! Paleis enim aquas tegis, et foveas cespitibus occultas, et escis laqueos supponis. Satisfacere te ignorantibus putas, quia dicis (c) *similem Patri secundum Scripturas*. Audi etiam nunc impietatis tuæ artem. Numquid non pie dicimus hominem similem Deo secundum Scripturas ; quia dictum est : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. i, 26) ? Homo ergo ad imaginem et similitudinem Dei patris et Dei filii (d) est. Et cujusmodi imago est, catholici (e) si requirantur, docebunt. Nunc autem homo ad similitudinem et imaginem Dei conditur : non etiam similitudo **578** (f) intra Patrem et Filium prædicatur. Id enim, quod ait *nostram*, æqualitatis est demonstratio ; dum non differat, cujus (g) in sacramento et imago sit et similitudo.

21. *De Filio nusquam prædicatur mera similitudo.* — De Filio autem nusquam similitudinem reperies. Imaginem autem eum Dei esse Apostolus dicit, sed cum additamento fidei : ne (h) imaginem conformationem sentires. Ait enim : *Qui est imago Dei invisibilis* (Coloss. i, 15) : ut imago invisibilis Dei, etiam per id (i) quod ipse invisibilis est, invisibilis Dei imago

Homo enim ad communem fit, secundum veritatem sermonis, imaginem : et mox, Una enim est imaginis, ad quam homo creatus est, species.

(g) Rursum hic locus illustratur his lib. v, n. 8, verbis : *Indissecabilia decide. Unum enim sunt. quorum imaginis et similitudinis unum est homo factus exemplum.*

(h) Cod. Colb. cum Martin., *ne imaginem corporalem* : ac deinde *conformatione*. Vat. bas., *conformatione* : quod lib. viii, n. 49, sic enuntiat : *ne formæ potius quam naturæ esse imago intelligeretur*. Antea loco *fidei*, magis arrideret *invisibilis*. Sed cum Gregorio Papa auctore, hom. xxvi in Evang., fides sit *argumentum non apparentium*, ad fidem atinet quod non est visibile. Præterea additamentum illud, quo nostra de Christi divinitate fides confirmatur, lib. viii, num. 48, etc., non in solo *invisibilis* vocabulo, sed etiam in adjunctis apostoli verbis ponitur.

(i) Aliquot mss., *quo ipse invisibilis est*. Tum Mich., *invisibilis Deus imago esset*. Huic Apostoli loco explicando Hilarius data opera immoratur, quia Accioni similem Patri Filium prædicantes, Paulum in eo sibi prævisse gloriabantur. Instat quoque Christum, qua invisibilem, invisibilis Dei esse imaginem, ne iis locus detur, qui Patrem invisibilem,

esset. Similitudinem vero (a) cum imagine ad Deum homini deputavit : ne veritatis esse proprietas existimaretur, cui ad imaginem similitudo esset adjuncta. Denique ubi ad significationem virtutis (b) æquatur, et similitudo in Filio demonstratur operandi : cum profectus vero intelligentiæ prædicatur : tum ita dicitur : *Omnia quæcumque facit Pater, eadem et Filius facit similiter* (Joan. v, 19). Facere similiter parum visum est, nisi eadem fierent quæ (c) similia fiebant. Atque ita similitudo faciendi pie demonstrata est in eorumdem proprietate factorum. Est autem et similitudo in Domino carnis peccati (Rom. viii, 2) : sed illi non similitudo carnis est, (d) sed similitudo carnis peccati est : ut quod in forma (e) Dei est, homo sit ; quod autem in similitudine carnis peccati est, hominis sit similitudo, dum in hominis (f) statura est, et extra hominis peccatum est. Quæ ergo callida religionis tuæ professio est, similem secundum Scripturas Patri Filium dicere ; cum ad imaginem et similitudinem Dei homo tantum factus sit ? Quid itaque verbis fallis ? Quid arte eludis ? Cur non æqualem Deo (hoc enim secundum Scripturas) pie dicis ?

22. *Filii prælata æqualitate similitudo potest prædicari.* — Sed vereris, ne æqualem dicens, innascibilem 579 significes ? Sed verum intellige, quod hinc æqualis Deo esse intellectus est, quia sibi (g) proprium Deum professus est esse ; et protestari patrem sibi

Filium visibilem, natura perinde discrepare contendent.

(a) Lips et Par., cum imaginem. Rectius alii libri, cum imagine, quasi cum imaginis vocabulo : puta, ubi Deus dixit hominem ad imaginem Dei conditum, adiunxit et ad similitudinem.

(b) In vulgatis, æquat. In ms. Colb., æquetur : ex quo confecimus æquatur. Tum particulam et, quæ perinde est ac etiam, frustra removerat Lipsius. Postea pro cum profectus vero... tum, legendum est, cum profectu vero intelligentiæ prædicatur, dum ita dicitur. Hoc enim sibi vult, nusquam de Dei filio similitudinem prædicari, nisi cum iis adjunctis, quibus ipsius cum Patre æqualitas intelligatur ; sed hoc apertius significari subjecto Joannis loco, in quo virtutis æqualitas non tantum similitudine operationis, sed, ut ita loquamur, identitate operum demonstratur. Quod illustrent postrema illa n. 18 verba, *Unum vero, quod sunt, hoc est non æqualitatem abnuere, sed incremento intelligentiæ fidem æqualitatis instruere.* Ibi enim incrementum intelligentiæ id est, quod hic intelligentiæ profectus.

(c) Editi, similiter : renitentibus mss.

(d) Supple, quia ei carnis est veritas.

(e) Er., Mir., Lips. et Par., in forma hominis est : haud scio an cum auctoritate. Tum mss. Colb. et Martin. Deus sit.

(f) Recentiores mss. in hominis statura vel natura est ; Lips. et Par. in hominis natura est : male. Quippe hic vox statura synonyma est verbo Apostoli habitus, quo significatur in Christo similitudo quidem, sed non veritas carnis peccati. *Sumpsit enim, inquit apostolus, Augustinus epist. nunc cccxiv, n. 19 : ex Virgine veram quidem carnis substantiam ; non tamen peccati carnem, quia non ex carnis substantia sive seminatum sive conceptam ; mortalem sane ac per ætates mutabilem, tamquam carni peccati sine peccato similitudinem.* Videsis ipsummet Hilarium, lib. x de Trin. n. 25.

(g) Legendum hic videtur, quia sibi patrem proprium. Illa enim Joannis verba, æqualem se faciens

A proprium Deum esse, natiuitatis demonstratio est. Mihi quidem similitudo, (h) ne unioi datur occasio, sancta est : sed tibi a me non concedenda est : quia æqualem eundem, et similem postea pie fatebor. Similem autem Patri, similem quoque (i) et Deo, religiose prædicabo ; similem vero ita, ut similitudini hoc dictum semper anteferam : *Ego et Pater unum sumus* (Joan. x, 30) : tu autem his omnibus contradicis, quia similitudinem (j) excusatione defendis. Negas Filium per natiuitatem, negas Deum per naturam, negas similem per æqualitatem, negas verum per unitatem. Et jam quæro, quid ei relinquis similitudinis, cui nihil ad quod filius est, proprietatis impertias.

23. *Constantii in fide inconstantia.* — Hoc nunc a te, B Constanti, requiro, in qua tandem fide credas. Pergo (k) enim nunc per demutationis tuæ tempora, quibus usque in imum blasphemiam tuæ barathrum descendens, per gradus præcipites cucurristi. Namque post primam (l) vere fidem synodi Nicænæ, congregato rursus (an. 341) Antiochiæ concilio, fidem tibi renouas. Sed accidit tibi, quod imperitis ædificatoribus, quibus sua semper displicent, accidere solet : ut semper destruas, quod semper ædifices. Ac ne me iniquum voluntatis tuæ iudicem arguas, quid tibi in eadem (m) Encæniorum fide displiceat renuntiabo. (n) Ni me fallit, illud quod tuum est :

Deo, proxime his subnectuntur, quod patrem suum dicebat Deum ; ubi patrem suum interpretatur Hilarium patrem sibi proprium.

C (h) Hinc manifestam esse jam præmonuimus Hilarium sive in recipienda sive in rejicienda voce homœusion constantiam. Vid. lib. de Synod. n. 72.

(i) Non satis habuit dixisse similem Patri : sed prudenter adiecit, similem quoque et Deo : quia supra, num. 14, ab Aetii et Eudoxii discipulo audierat, *Christum Deo similem non esse, sed similem Patri esse.*

(j) Bad. excusationis. Editiones aliæ, excusationi. Mss. excusatione. Nobis omnino videtur legendum, ex consensione.

(k) In vulgatis, *Ego enim nunc fidem tuam ignoro per demutationis tuæ tempora, quibus quisque in unum blasphemiam suæ barathrum... cucurrit* : locus perturbatus et interpolatus, in quo adjectum est fidem tuam ignoro præter fidem omnium mss. quorum ope nunc castigatur. Quamquam ubi hi præ se ferunt ego vel ergo, restituendum duximus pergo : nec refugeremus eo. In ms. autem Martin. sic habetur : *Kirgo usque nunc per demutationis tuæ tempora usque in imum, etc.*

(l) Ita codex Colb. cum Martin. Alii autem, veræ fidei. Tum soli editi, synodice, ubi in ms. Mich., synodi Nicænæ, in Carn. synodi vicem, in reliquis synodi Nicæni.

(m) Editi, in eadem Nicæorum fide : emendantur ex scriptis.

(n) Ita ms. Vat. bas. Probari etiam potest cum Colb. et Martin. nempe illud. Minus bene autem alii cum editis, minime fallit illud. Deinde quod tuum est ideo dicit Hilarium, quia Constantio præsentem et approbante exposita est Antiochena fides, cujus sunt verba sequentia, quæ in prius vulgatis præter fidem mss. sic interpolata erant : *Patres generatum esse ex Patre Filium dixerunt, Deum de Deo, etc.* Sane Hilarium Constantio spondens, se renuntiatum quod illius est, nihil debuit alio nomine renuntiare. Quis etiam credat illum glorioso Patrum nomine honora-

« Qui generatus est ex **580** Patre, Deum de Deo, A totum de toto, unum de uno, perfectum a perfecto, regem de rege, (a) inconvertibilem, divinitatis essentialis, virtutis et gloriæ incommutabilem imaginem. » Ilis quidem ego, intra Nicæam scripta a patribus fide fundatus (b) manensque, non ego : sed tamen hæc tu emendando rescindis, ac sine fidei meæ damno tibi requiris perfidiæ occasionem. Post synodum deinde Sardicensem (an. 347), omnem rursus adversum Photinum (an. 351) Sirmium catholicæ doctrinæ tuæ commoves curam. Sed tibi statim hoc, quod (c) utraque fide continebatur, exhorret : « Eos autem, qui dicunt de non exstantibus esse Filium Dei, vel ex alia substantia, et non ex Deo, et quod erat aliquando tempus aut sæculum quando non erat, alienos novit sancta et catholica Ecclesia. » B (d) Tuis ipsis dissides, et adversus tuos hostis rebellas. Novis vetera subvertis, nova ipsa rursus innovata emendatione rescindis, emendata autem iterum emendando condemnas. Suscipis etiam adversum deliramenta Osii et incrementa Ursacii ac Valentis, emendationum tuarum damnationes : sed mox (e) emendatione tua omnia esse, vel potius damnanda constituisti. Offenderis enim his paucis inimicissimis tibi verbis : « Et si quis seniore tempore Patrem dicat Filio esse unigenito, juniorem autem Filium Patre, anathema sit. »

turum fuisse eos, qui Antiochiæ convenerunt? Sed qui prius *Nicæorum* loco *Encæniorum* legit, conatus est hic sibi congruere.

(a) Editi, *inconvertibilis*. Verius mss. *inconvertibilem* : quod refertur ad vocem *Filium*, quæ in superioribus Antiochenæ formulæ verbis exstat, non autem ad *imaginem*, uti liquet ex lib. de Synod. n. 29.

(b) Prima editio Par. *maneoque non ego, sed*, etc. Aliæ, *maneo, quæ non ego, sed*, etc. Omnes mss. *manensque non ego, sed*. Tamen evidens est ibi *ego* pro *ego* legendum esse, ut ipsum etiam textum non amplius sensu destituendum esse duxerimus. Quod confirmat illud lib. II ad eundem Constantium, n. 8 : *Ego enim peeni me habeo fidem, exteriore non ego : quod accipis teneo, nec demuto quod Dei est*. Eadem ratione infra, num. 23, ubi exprobravit Hilarius Constantio, quod homœusion ab iis anathematizari iubeat, a quibus usurpatum est; quo sensu hoc ei exprobrat, subinde declarat his verbis : *quod (nomen) tametsi nobis ad fidem otiosum atque supervacaneum, etc.*

(c) Duo mss. *vera*. Cæteri, *utrumque*. Magis placet cum vulgatis *utraque*, scilicet et pseudo-Sardicensi, et Sirmiensi contra Photinum. Utriusque enim fidei sunt verba subnexa. Philippopolitanum conventum licet Sardicensem nominet Hilarius, cum tamen notet ex ea constitisse factione cui Constantius favebat, non videri debet cum catholica Sardicensi synodo confudisse.

(d) Apud Er., Mir., Lips. et Par., *tu his ipsis*. Concinnius Bad. cum mss., *tuis ipsis*.

(e) In duobus mss. *emendata*. Formulam Sirmii an. 357 editam vocat Hilarius *deliramenta Osii*, quia eam subscriptione sua ratam fecit, ac forte etiam quorundam verborum illius auctor fuit : *incrementa Ursacii et Valentis*; quia eam pro more suo ambiguè quibusdam sententiis adauxerit : *emendationes Constantii*; quia eam approbando, emendavit quod Antiochiæ, Philippopoli et Sirmii contra Photinum probaverat. *Damnationes* autem prædictæ formulæ, intelligit Orientalium Ancyræ an. 358 congregatorum

24. *Fides nulla, ubi non una*. — Non calumniatur de rescissis, de quibus magis post Nicænam synodum (f) institutis conquerimur. Nam etiamsi in his omnibus nihil vitiorum subjacere affirmetur, **581** non tamen causa religiosæ voluntatis inesset : quia mali meditatio est, honorum demutatio; et non necessaria emendatio, perversitatis occasio est. Taceo cur nostra apud Nicæam a patribus gesta rescindis; non enim cum his tibi convenit : hoc tantum quaero (g), cur tua damnas? Fidem enim unam et unum baptisma Apostolus prædicat (*Ephes. iv, 5*) : jam quidquid apud te præter fidem unam est, perfidia, non fides est. Nam qui fidem emendando condemnas, damnationem fidei esse constituisti; dum apud te aboletur per alteram, quæ per alteram rursus abolenda est.

25. *Nullus juxta Arianos jam non reus*. — Cujus enim tu exinde episcopi manum innocentem reliquisti? Quam linguam non an falsiloquium coegisti? Quod cor non ad damnationem anterioris sententiæ demutasti? Damnare homœusion decernis (h), antiquitatis fidem, et pietatis securitatem. Anathematizari (i) homœusion ab his ipsis, a quibus usurpatum est, constituisti : quod tametsi nobis ad fidem (j) otiosum est, tamen rescindentibus fidei suæ damnatio est. Damnus (k) quoque et substantiæ nomen, quo te et Sardicensi synodo et Sirmiensi (l) pium esse Occidentalibus mentiebaris : quod tamen

definitiones : quæ mox emendantur, non longo post intervallo edita tertia Sirmiensi formula, quæ etiam non nihil immutata Ariminum delata est. Verba autem inferiori laudata, sunt Ancyranus conventus in anathem. 11.

(f) In mss. Martin. et Colb., *institui conqueri*. Exstat quoque in cæteris *institui*.

(g) Sic ms. Colb. Alii vero, *queror*. Editi, *querar*.

(h) Scilicet fidei professione Acacio auctore in Seleuciensi synodo perfecta, in qua homœusion et homœusion rejiciuntur. His haud dissona sunt illa Gregorii Nazianz. Or. XXI : *Piam enim et veterem doctrinam ac Trinitatis patronam, jacto vallo, ac machinis impulsam et labefactam consubstantialis voce sustulit*.

(i) Hanc vocem a Macedonio excogitatum fuisse tradit Theodoretus, l. IV Hæret. Fab. c. 5. At certe constat ab iis usurpatam esse, qui illi adhærebant. Neque minus est certum, eos ipsos postmodum Constantinopoli coactos esse, ut hanc vocem damnarent.

(j) Ita ms. Colb. cum Martin. In aliis autem libris, *vitiosum est* : quod non solum pugnat cum lib. de Synod. n. 72, sed et cum his hujusce libri n. 22 : *Mihi quidem similitudo, ne uniioni detur occasio, sancta est* : et num. 24 : *Etiamsi in his omnibus (formulis homœusion asserentibus) nihil vitiorum subjacere affirmetur*.

(k) Eam nimirum suscipiendo fidei expositionem, quam Athanasius, lib. de Synod., ut prælectam Arimini, quamque Theodoretus, lib. II, c. 24, ut Nicææ in Thracia subscriptam, et Socrates, lib. II, c. 41, ut Constantinopoli approbatam refertur.

(l) Id est, cum approbasti et professus es quod in pseudo-Sardicensi et Sirmiensi synodo definitum est. *Eos autem qui dicunt de non exstantibus esse filium Dei, vel ex alia substantia, etc.* Adeoque perperam Baronius ad an. 347, n. 42, ob hunc Hilarii locum quasdam excogitavit Constantii litteras ad synodum Sardicensem, quibus Filium unius cum Patre substantiæ profiteretur. Etiam post Ancyranum conventum substantiæ nomen teneatur ejusdem impera-

prophetica auctoritate (a) susceptum, fidei intelligentiam continebat. Omne itaque, quod probatum antea est, damnare jubes; quod improbatum semper est, sanctificare compellis. O tu scelestè, qui (b) ludibrium de Ecclesia facis! Soli canes ad vomitum suum redeunt: tu sacerdotes Christi resorbere 582 ea quæ expuerant coegisti. Probare eos id (c) in se confessionibus suis præcipis, quod ante damnaverant: in negando reos suos absolvunt, et se ipsos reos reddunt. Omnia in impietatem et in reatum detrusisti: dum omnes reos se esse atque impios, aut ex præsentibus statuunt, aut ex præteritis confitentur. Non recipit mendacium veritas, nec patitur religio impietatem.

26. *Constantii in Orientales et Afros violentia.* — Christianum te loqueris (d): sed quam non sis, ipse testaris: nec professioni tuæ gesta conveniunt. Substravisti enim (e) voluntati tuæ Orientales episcopos; neque solum voluntati tuæ, sed et violentiæ. Mandas tibi subscriptiones Afrorum, quibus (f) blasphemiam Ursacii et Valentis codemnaverant, reddi. Renitentibus comminaris, et postremum ad diripiendos mittis. Quid? existimas Christum non nisi per litteram judicare, et ad arguendam voluntatem egere chartula Deum? aut quod semel scriptum est, et per te violenter abreptum, id de conscientia posse dit-

toris litteræ ad Antiochenos contra Eudoxium scripte, et a Sozomeno lib. iv, c. 14, relatæ, in quibus legere est: *Revocate, quæso, in memoriam primos illos sermones, tunc cum de fide inquireremus, quibus demonstrabatur Salvatorem nostrum esse filium Dei, et similem Patri secundum substantiam.* Ubi Constantius memorare videtur fidem apud ipsos Antiochenos in Encæniis expositam (quam primam censere solebant, qui respuebant Nicænam), ac respicere in hæc ipsius verba, *divinitatis essentialiæque (xai oûsiac) et virtutis et gloriæ incommutabilem imaginem.*

(a) Bad. et Er., *susceptam*. Mir., Lips. et Par., *suscepta*. Verius mss. *susceptum*, puta substantiæ nomen: quod in Scripturis usitatum probat Phœbadius Agen. et in Filii generationem convenire Propheta docet, cum ait, *Ex utero ante luciferum genui te.*

(b) Colb. ms. cum Martin., *qui delubrum*. In cæteris, *qui ludibrium*: ubi in excusis, *quod ludibrium*.

(c) In vulgatis desideratur *se*: quod restituitur auctoritate mss. Vat. bas., Martin. et Colb. Porro illud in se idem est quod *adversum se*.

(d) Duo mss., *loqueris et prædicas: sed quia non sis*. Mox in solis edit., *nec confessioni tuæ*.

(e) Hic versus, *voluntati tuæ Orientales episcopos, neque solum, cum in prius vulgatis deesset, revocatur ex mss.* Hic notatur violentia Orientalibus qui homœoniam defendebant illata, ut Ariminensem blasphemiam suscipere.

(f) Mss. Colb. et Mart., *blasphemias.. condemnauerunt*. Hanc blasphemiam interpretantur cruditi secundam formulam Sirmiensem lib. de Synod. descriptam. Idque putant ab Afris factum, quod a Gallis: quos Hilarius lib. de Synod. n. 2, testatur, *missam e Sirmiensi oppido infidelis fidei impietatem damnasse*. Hoc tamen discrimen ponunt, quod Galli eam statim atque edita est, ab ipsisnet auctoribus acceperint; Afris autem, cum jam auctores illius puderet, missa sit opera Basilii acerrimi eorum adversarii. Hinc opinantur Basilium apud Sozom. l. iv, c. 24, ab Acacianis insinulamum esse, *quod cum Germinio et Ursacio et Valente communionem se habere scribens, eos tamen apud episcopos Africæ accusasset: et post*

A vinæ potestatis aboleri? Sequentur te quidem (g) in cineres chartulæ, sed criminorum apud Deum vivent damnationes. Unum tantum proficis, ut posteritas quid decernere in eos debeat, instructa sit timendo.

27. *Ariani mortuis bellum indicunt.* — Et o quantis ad impietatem proficis incrementis! Et cæteri quidem mortales semper cum vivis bella gesserunt, dum homini ad hominem ultra mortem nihil causæ est: tibi vero inimicitiarum nullus est finis. Receptos enim jam in æternam quietem patres 583 nostros lacescis, et in decreta eorum perversus irrumpis. Apostolus communicare nos sanctorum (h) memoriis docuit (Rom. xii, 13): tu eas damnare coegisti. Estne aliquis hodie aut vivus, aut mortuus, B cuius tu dicta non rescideris? Episcopatus ipsos, qui nunc videntur, sustulisti (i) penitus: quia nemo non jam per se damnatus est, et eum, a quo sacerdotium sumpsit, non jam et ipse damnavit. Cui nunc sanctorum memoriæ communicabitur? Anathema tibi trecenti decem et octo convenientes apud Nicæam episcopi sunt: anathema deinde omnes, qui variis exinde expositionibus adfuerunt. Ipse quoque pridem jam mortuus anathema tibi (j) pater tuus est, cui Nicæna synodus fuit curæ, quam tu falsis opinionibus infamatam perturbas, et contra humanum di-

paucam, *quod Illyriis, Italis et Afris dissidii et tumultus causa existisset.* Unde etiam existimant eorum sententiam confirmari, qui formulam Sirmiensem, quæ imperatoris edicto necnon mints ac pœnis de manibus habentium erepta est, non cum Athan., lib. de Syn. p. 914, tertiam, sed cum Socrate, l. ii, c. 30, et Sozomeno, l. iv, c. 6, secundam intelligunt. Quamquam non hic ait Hilarius extorta blasphemiam Ursacii et Valentis exemplaria, sed tantum subscriptiones quibus illa condemnata fuerat. Et vero potius videri Athanasii sententiam, notis in Fragmentum postremum ostendemus.

(g) Abest in a mss. Martin. et Colb.

(h) Modo exstat in latino textu *necessitatibus*, in græco ταῖς χριστιανῶν. Quamquam Curcellæus legit ταῖς μυστικῶν. Ob reverentiam erga patres catholici episcopi, Frag. viii, n. 2, Arimino rescribunt Constantio, sibi nefas esse a Nicæna fide recedere, quam tot sancti et Confessores et Martyrum successores conscripserunt.

(i) Adjectimus *penitus* cum omnibus mss. Episcopatus penitus tollit Constantius, cum novam amplectendo fidem, damnat omnes superiorum temporum episcopos; et perinde eos etiam, qui licet ipsi consentiant, ab anathemate tamen episcopatum sumpserunt, hoc est, ab iis quos modo anathemate damnant. Vid. lib. de Synod. n. 91.

(j) Hieronymus in Chronico scribit, Constantinum a baptismo in hæresim lapsum esse. Tradit quoque Lucifer Calarit., l. de Reg. apost., illum se ad Arianos contulisse, et lib. i pro Athanas., ipsi perosum fuisse Athanasium, quod noluerit esse Arianus. In quem locum Tillius, *Hinc apparet, inquit, Imperatorem Constantinum Magnum in senectute fuisse Ariantum: quod plerique etiam historici narrant.* Aliud tamen scriptis suis mandarunt non modo Hilarius, sed et Athanasius ad Solit.; Epiphanius, hæc. 69, n. 12; Ambrosius, Or. de obitu Theodosii, n. 40, etc. Imo Ariminensis Concilii catholici patres, Fragm. viii, n. 2, testantur Constantinum, cum fidem Nicænam teneret, baptizatam ad quietem Dei commigrasse.

vinumque iudicium cum paucis satellitibus tuis profanis (a) impugnas. Sed non licet tibi nunc regno potenti etiam in posterum præjudicare. Exstant enim litteræ, quibus id, quod tu criminosum putas, pietate esse susceptum (b) docetur. Audi verborum sanctam intelligentiam, audi Ecclesiæ imperturbatam constitutionem, audi patris tui professam fidem, audi humanæ spei confidentem securitatem, audi hæreticæ damnationis publicum sensum, et intellige te divinæ religionis hostem, et inimicum memoriis (c) sanctorum, et paternæ pietatis hæredem rebellem. (d)

Additamentum ex libris de Trinitate.

28. *Ex lib. II de Trin., num. 6.* Pater est, ex quo omne quod est consistit. Ipse in Christo et per Christum origo omnium. Cæterum (e) esse ejus in sese est: non aliunde quod est sumens, sed id quod est, ex se atque in se obtinens; infinitus, quia non ipse in aliquo, sed intra eum omnia; semper extra locum, quia non continetur in loco; semper ante ævum, quia tempus ab eo est. Curre sensu si quid ei putas ultimum esse, eum semper invenies: quia cum semper intendas, semper est quod intendas. Semper autem locum ejus intendere 584 ita tibi est, ut ei esse (f) sine fine est. Sermo in eo deficit, non natura claudetur. Iterum revolve tempora, esse semper invenies: et cum calculi numerus in sermone defecerit, Deo tamen semper esse non deficit. Intelligentiam commove, et totum mente complectere; nihil tenes. Totum hoc habet reliquum, reliquum autem hoc semper in toto est. Ergo neque totum est, cui reliquum est; neque reliquum est, cui est omne quod totum est. Reliquum enim, portio est; omne vero, quod totum est. Deus autem et ubique est, et totus ubique est. Ita (g) regionem intelligentiæ excedit, extra quem nihil est, et cujus est semper ut semper sit. Hæc veritas est sacramenti Dei, hoc imperspicibilis naturæ nomen in Patre. Deus invisibilis, ineffabilis, infinitus: ad quem et eloquendum sermo sileat, et investigandum sensus hebeat, et complectendum intelligentia coarctetur.

29. *Ex lib. III de Trin., num. 18.* Volens itaque Filius hujus nativitatæ suæ fidem facere, factorum suorum nobis posuit exempla, ut per inenarrabilium gestorum suorum efficientiam de virtute nativitatæ

inenarrabilis doceremur: cum aqua sit vinum, cum quinque panes, saturatis quinque millibus virorum, excepto sexu et ætate reliqua, replent fragmentis copiosos duodecim. Res cernitur, et nescitur; fit, et non intelligitur; ratio non apprehenditur, effectus ingeritur. Stultum est autem, calumniam in eo inquisitionis intendere, in quo comprehendi id unde quæritur per naturam suam non potest. Ut enim inenarrabilis est Pater in eo quod ingenuus est; ita enarrari Filius in eo quod unigenitus est non potest; quia ingenui est imago qui ingenuus est. Cum enim sensu atque verbis imaginem apprehendimus, necesse est (h) etiam eum cujus imago est consequamur. Sed invisibilia persequimur, et incomprehensibilia tentamus, quibus intelligentia ad conspicabiles res et corporeas coarctatur; non erubescimus stultitiæ, non nosmetipsos irreligiositatis arguimus, Dei arcanis, Dei virtutibus calumniantes. Quomodo Filius, et unde Filius, et quo damno Patris, vel ex qua sit portione natus inquirimus. Habueras in exemplo operationum, ut crederes Deum efficere posse, quorum intelligere efficientiam non possis.

30. *Ex num. 19 ejusdem libri.* Quæris quomodo secundum Spiritum natus sit Filius: ego te de corporeis rebus interrogo. Non quæro quomodo natus ex virgine sit: an detrimentum sui caro perfectam ex se carnem 585 generans perpessa sit. Et certe non suscepit quod edidit: sed caro carnem sine elementorum nostrorum pudore provexit, et perfectum ipsa de suis non imminuta generavit. Et quidem fas esset, non impossibile in Deo opinari, quod per virtutem ejus possibile fuisse in homine cognoscimus.

31. *Ex num. 20.* Sed te, quisquis es, investigabilia sectantem, et divinorum secretorum atque virtutum gravem arbitrum consulo, ut mihi imperito, et tantum de omnibus Deo ut sunt ab eo dicta credenti, rationem saltem facti istius afferas. Dominum audio, et quia his credo quæ scripta sunt, scio jam post resurrectionem frequenter videndum se in corpore præbuisse multis non credentibus; (i) certe Thomæ non nisi contractatis ejus vulneribus credituro, sicut ait: *Nisi videro in manibus ejus (j) figuram clavorum, et misero digitum meum in locum clavorum, et mittam manum meam in latus ejus, non credam (Joan. xx, 25).* Dominus se ad omnem intelligentiæ nostræ imbecillitatem accommodat, et du-

huc translatum est, nec satis apte adsutum. Quocirca parum abiit quin omnino supprimeretur.

(e) Abest esse a mss.

(f) Excusi hic adjiciebant semper: refragantibus mss.

(g) Sic Bad. et Er. ut lib. de Trin. Alii vero libri, religionem.

(h) Mss., necesse est cum eo cujus imago est, consequuntur: male. Pejus autem editi, Tam enim sensu atque verbis imaginem apprehendamus necesse est, cum cum cujus imago est consequamur.

(i) Editi, Credo Thomæ, etc. Mss., Certe Thomas non nisi contractatis ejus vulneribus crediturum se ait.

(j) In mss., figuram.

(a) In mss. Martin. et Colb. *profanus*: et mox, *nunc regni potentiam in posterum, etc.*, ubi Bandinus ac Latinius malebant *regno polienti*.

(b) Idem mss. *doceor*. Hic maxime respicitur vocabulum homouston, cujus ambiguitatem objectare hæretici solebant, ut patet ex his libri de Synod. n. 91: *Interpretati Patres nostri sunt post synodum Nicænam homousti proprietatem religiose. Exstant libri, manet conscientia.*

(c) Bad. et Er., *auctorum*. Lud. Miræus atque Latinus, *avorum*: superiorum immemores, quibus sanctorum memoriis communicandi præceptum explicatur.

(d) In codice basilicæ Vaticanæ hic absolvitur liber. Quidquid autem superest ex libris de Trinitate

bitationi infidelium satisfactorum, arcanum virtutis invisibilis operatur : facti rationem, quisquis (a) eris cœlestium rerum scrutator, expone. Erant discipuli inclusi, et secreto post passionem Domini conjuncti condescerant. Dominus Thomæ fidem propositis conditionibus confirmaturus assistit, palpandi corporis, et contrectandi vulneris obtulit facultatem : et utique qui compunctus recognoscendus sit, necesse est ut corpus in quo est compunctus attulerit. Quæro ergo per quas clausæ domus partes sese corporeus intulerit. Diligenter enim Evangelista expressit, dicens : *Venit Jesus januis clausis, et stetit in medio discipulorum (b) suorum (Ibid., 26)*. An constructa parietum penetrans, solidam lignorum naturam impenetrabilem transcurrit? Stetit namque corporeus, non simulatus aut fallax. Sequantur ergo oculi mentis tuæ penetrantis ingressum, et cum eo clausam domum intelligentiæ tuæ visus introeat. Integra sunt omnia et observata : sed ecce assistit medius, cui per virtutem suam universa sunt pervia. Invisibilibus calumniariis : ego a te visibilium exposco rationem. Nihil cedit ex solido, neque per naturam suam aliquid tamquam lapsu insensibili ligna et lapidas admittunt. Corpus Domini a sese non deficit, ut sese resumat ex nihilo : et unde qui assistit in medio est? Cedit ad hæc et sensus et sermo, **598** et extra rationem humanam est veritas facti. Idcirco ergo ut de nativitate (c) fallimus, ita et de ingressu Domini mentiamur. Dicamus factum non fuisse, quia intelligentiam facti non apprehendimus : et cessante sensu nostro, facti ipsius cessat effectus. Sed mendacium nostram facti fides vincit. Adstitit Dominus clausa domo in medio discipulorum : et Filius est natus ex Patre. Noli negare quod steterit, quia per intelligentiæ infirmitatem consistentis non (d) consequaris introitum : noli nescire quod ab ingenio et

A perfecto Deo patre unigenitus et perfectus filius Deus natus sit, quia sensum et sermonem humanæ naturæ virtus generationis excedat.

32. *Ex num. 21*. Et omnia quidem insuper mundi opera adesse nobis in testimonium possent, ne ambigere de Dei rebus atque virtutibus fas crederemus. Sed in ipsam veritatem infidelitas nostra procurrit, et violenti in excidium Dei potestatis irrumpimus. Si liceret, et corpora et manus ad cœlum levarem, solem astraque cætera annui cursus suis limitibus proturbarem, permisceremus decassus Oceani et accessus, fluentia etiam fontium inhiberemus, et naturas fluminum referremus, concuteremus fundamenta terræ, et toto in hæc opera Dei parricidio desæviremus. Sed bene est, quod nos intra hanc modestiæ necessitatem natura corporum detinet. Certe non fallimus, quid, si liceret, essemus acturi : namque quia (e) possumus, profana voluntatis audacia naturam veritatis convellimus, et bellum dictis Dei comparamus.

33. *Ex lib. II de Trin. n. 9*. Cesset dolor querularum. Nam te, quisquis es qui hæc requirēs, non revoco in excelsum, non in amplitudinem tendo, non deduco in profundum. Nonne æquanimitè ignorabis Creatoris nativitatem, ignorans originem creaturæ? Hoc saltem requiro, sentisne te genitum, et quæ ex te generentur intelligis? Non quæro, sensum unde hauseris, vitam unde sortitus sis, intelligentiam unde adeptus sis, quale sit quod in te est, odor, sensus, visus, auditus; certe nemo quod facit nescit : quæro unde ista his (f) quos generas indulgeas, qualiter sensum inseras, oculos accendas, cor affigas. Hæc, si potes, enarra. Habes ergo quod nescis, et tribuis quæ non intelligis : æquanimitè imperitus in tuis, insolenter in Dei rebus ignarus.

(e) Et hic editi particulam negantem præfigunt; renitentibus mss.

(f) Aliquot mss. quibus retineris : mox Mich. cor affigas, non coraffigas.

(a) Mss., quisquis hæres.

(b) Hic a mss. abest dumtaxat suorum.

(c) Rursum hic edit. fallimur : de novo emendatur ex scriptis.

(d) In mss., sequaris.

ADMONITIO IN LIBRUM CONTRA AUXENTIUM.

I. Libro hoc, ut cum Hieronymo (*de Scrip. eccl.*) D priorum editionum lectione, qua Auxentius ita scribat num. 42 : *non oportere 600 episcoporum unitatem post tantos labores ex contentione paucorum hominum refricari ABJECTIS DECRETIS ante annos decem*, ut de contemptu Aviminensium decretorum ante annos decem editorum conqueri videretur. Verum ex ea ipsa lectione jam castigata internosci verius potest hujus operis tempus. Cum enim pro abjectis decretis ante annos decem, legendum sit ab abjectis ante annos decem; cumque Auxentius quos illos abjectos intelligat, subinde declaret his postremis epistolæ suæ verbis : *Sic enim cognoscat Bere-*

priorum editionum lectione, qua Auxentius ita scribat num. 42 : *non oportere 600 episcoporum unitatem post tantos labores ex contentione paucorum hominum refricari ABJECTIS DECRETIS ante annos decem*, ut de contemptu Aviminensium decretorum ante annos decem editorum conqueri videretur. Verum ex ea ipsa lectione jam castigata internosci verius potest hujus operis tempus. Cum enim pro abjectis decretis ante annos decem, legendum sit ab abjectis ante annos decem; cumque Auxentius quos illos abjectos intelligat, subinde declaret his postremis epistolæ suæ verbis : *Sic enim cognoscat Bere-*